

Palet van de non-formele educatie in Nederland

CINOP, 's-Hertogenbosch

Cees Doets, Wil van Esch, Jan Houtepen, Karel Visser en Janneke de Sousa

Colofon

Titel: Palet van de non-formele educatie in Nederland

Auteurs: Cees Doets, Wil van Esch, Jan Houtepen, Karel Visser en Janneke de Sousa

Tekstverzorging: Petra Schulte

Ontwerp omslag: Theo van Leeuwen BNO

Vormgeving: Evert van de Biezen

Bestelnummer: A00461

Uitgave: CINOP, 's-Hertogenbosch
April 2008

© CINOP 2008

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978-90-5003-530-9

Postbus 1585
5200 BP 's-Hertogenbosch
Tel: 073-6800800
Fax: 073-6123425
www.cinop.nl

rijksuniversiteit
 groningen

Postbus 72
9700 AB Groningen
Tel: 050-3639111
Fax: 050-3636300
www.rug.nl

Voorwoord

Iedereen heeft wel eens een groepje mensen op straat zien staan, omhoog kijkend naar een gevel, terwijl een deskundige iets aan het uitleggen is over de architectuur van het gebouw. Iedereen kent ook de advertenties waarin allerlei spirituele cursussen worden aangeboden. Non-formele educatie noemen we deze vorm van leren die zich geheel buiten de schoolmuren afspeelt. Het kan gaan om een cursus kunstgeschiedenis op de volksuniversiteit, een taalcursus in een buurthuis, een trainerscursus bij een sportclub of een workshop in de bibliotheek; zowel het aanbod als de plaatsen waar deze vorm van leren plaatsvindt is uiterst divers. Non-formele educatie speelt zich voornamelijk af buiten het zicht van de beleidsmakers, zodat niemand inzicht heeft in de aard en omvang van het aanbod op dit terrein; laat staan in de kwaliteit en de omvang van de doelgroepen die er gebruik van maken. Reden voor de Projectdirectie Leren & Werken om CINOP Expertisecentrum en de Rijksuniversiteit Groningen te vragen verkennend onderzoek te doen naar de doelen, de aard, de omvang, de functionaliteit en de effectiviteit van deze vorm van educatie. De studie is bedoeld als een eerste inventarisatie. Deze dient als munitie voor de overheid om haar positie te bepalen ten opzichte van non-formele educatie, vanuit het perspectief van 'een leven lang leren'. Een klankbordgroep waarin vertegenwoordigers van diverse sectoren van de non-formele educatie participeerden, heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan het aanscherpen van de vraagstelling en het identificeren van organisaties en instellingen die zich bezighouden met non-formeel leren. Tevens zijn de conclusies en de aanbevelingen in de klankbordgroep besproken.

Het onderzoek is uitgevoerd samen met professor Max van der Kamp. Juist vóór de rapportagefase werd Max van der Kamp getroffen door een hartstilstand. Zijn buitengewoon gewaardeerde inbreng is in dit rapport verwerkt en blijft een dierbare herinnering.

Marco Wilke
Directeur CINOP Expertisecentrum

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
1 Inleiding	7
2 Doel, vraagstelling en opzet van het onderzoek	11
2.1 Doel en vraagstelling	11
2.2 Opzet en uitvoering van het onderzoek	12
3 Non-formele educatie: conceptueel kader	17
3.1 Non-formeel leren	17
3.2 Non-formele educatie	21
3.3 Internationale ontwikkelingen	26
3.4 Terugblik	29
4 Instellingen en organisaties: het palet van de non-formele educatie	31
4.1 Landelijke spelers op het terrein van de non-formele educatie nader bekeken	31
4.2 Acht voorbeelden van non-formele educatie	56
4.3 De non-formele educatie in drie gemeenten	62
4.4 Een beschrijvingskader: een kapstok voor de indeling van de non-formele educatie	70
4.5 Terugblik	78

5	Specifieke kenmerken van de non-formele educatie	79
5.1	De deelnemers	79
5.2	De financiering	82
5.3	De kwaliteit van het aanbod	83
5.4	Functionaliteit en effectiviteit	85
5.5	Samenwerking	91
5.6	Terugblik	92
6	Conclusies en aanbevelingen	95
6.1	Conclusies	95
6.2	Aanbevelingen	98
	Bronnen	101
	Bijlagen	
1	Leden klankbordgroep	107
2	Lijst met landelijke instellingen	109

Samenvatting

In opdracht van de projectdirectie Leren & Werken is door CINOP Expertisecentrum en de afdeling Volwasseneneducatie van de Rijksuniversiteit Groningen een verkennend onderzoek uitgevoerd naar de non-formele educatie.

Het onderzoek diende een eerste beeld op te leveren van de doelen, de aard, de omvang, de functionaliteit en de effectiviteit. De onderzoekers zijn daarbij ondersteund door een breed samengestelde klankbordgroep, waarin vertegenwoordigers van diverse sectoren van de non-formele educatie participeerden.

Het doel van het onderzoek is een beeld te schetsen van de non-formele educatie in Nederland. Meer uitgewerkt staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

- 1 Wat wordt onder non-formele educatie verstaan en hoe verhoudt deze zich tot de formele en informele educatie?
- 2 Welke organisaties en voorzieningen zijn er op dit terrein in Nederland en hoe kunnen deze worden gekarakteriseerd?
- 3 Welke deelnemers (en doelgroepen) worden bereikt?
- 4 Wat is de financiële situatie en omvang van het aanbod?
- 5 Wat is de kwaliteit van het aanbod?
- 6 Wat is de functionaliteit en effectiviteit van het aanbod?
- 7 Welke samenwerkingsvormen kunnen worden onderscheiden tussen formele en non-formele educatie?

Gezien de relatief korte termijn die voor het onderzoek beschikbaar was en de complexiteit van het terrein gaat het om een eerste verkenning. Er is niet gekeken naar *de vraag* naar non-formele

educatie, maar de focus heeft gelegen op het aanbod van non-formele educatie. Verder beperkt het onderzoek zich tot de niet specifiek arbeidsmarktgerichte educatie. Ook is het aanbod van sportorganisaties, dat voor hun leden veelal een belangrijke educatieve functie vervult (afgeleid van de feitelijke functie van sportorganisaties) niet meegenomen in het onderzoek. Ten slotte is ook het aanbod van commerciële organisaties en het leren via internet niet opgenomen in het onderzoek.

Er is gekozen voor een beschrijvende benadering, waarbij uitgegaan is van de gegevens die bij landelijke instellingen beschikbaar zijn. Deze gegevens zijn aangevuld met gegevens uit een drietal gemeenten (Utrecht, Purmerend, Sint-Oedenrode) en een aantal casestudies, die als voorbeelden van 'good practices' van non-formeel leren gezien kunnen worden. Deze zijn met name bedoeld om het gevarieerde beeld van de non-formele educatie te illustreren.

Mede gezien het ontbreken van betrouwbare en systematische databestanden betreft het nadrukkelijk geen onderzoek waarbij de effectiviteit van de non-formele educatie in de volle breedte is vast te stellen. Wel zijn er enkele onderzoeken die een indicatie geven van mogelijke effectiviteit van een onderdeel van de non-formele educatie.

De onderzoeksvragen kunnen samenvattend als volgt worden beantwoord.

Wat wordt onder non-formele educatie verstaan en hoe verhoudt deze zich tot de formele en informele educatie?

Wat zich in de school afspeelt, wordt aangeduid met schools of formeel leren. Het gaat dan om intentionele en systematische overdracht van kennis, vaardigheden en attitudes, waarbij sprake is van interactie tussen de docent als kennisoverdrager en de lerenden als kennisontvangers. Formeel leren leidt in de regel tot erkende diploma's en kwalificaties gerelateerd aan een bepaald civiel effect. Met non-formeel leren wordt ook intentioneel en systematisch leren bedoeld, maar dat speelt zich af in een andere setting dan de school. Voorbeelden daarvan zijn zowel te vinden in werkgerelateerde activiteiten als in op maatschappelijke participatie gerichte activiteiten en in activiteiten die primair gericht zijn op persoonlijke ontplooiing. Informeel leren ten slotte is leren dat min of meer spontaan plaatsvindt in contexten die niet expliciet rond leren zijn georganiseerd.

Educatie is de activiteit van een organisatie dan wel persoon die doelbewust het leren van (volwassen) individuen en/of groepen wil bevorderen. Non-formele educatie is dan de educatie georganiseerd buiten de formele, schoolse kaders.

We zien dat non-formeel leren en de georganiseerde vorm daarvan – de non-formele educatie – paraplubegrippen zijn waaronder vele varianten schuil gaan. In de praktijk wordt het begrip non-formele educatie nog weinig herkend. Mede daardoor is de verbinding tussen de theorie van de (nationale) beleidsnota's en de veelkleurigheid van de praktijk niet gemakkelijk te maken.

Welke organisaties en voorzieningen zijn er op dit terrein in Nederland en hoe kunnen deze worden gekarakteriseerd?

Binnen de infrastructuur van de sociaal-maatschappelijke en cultureel gerelateerde non-formele educatie (waar dit onderzoek zich op richt) kunnen twee hoofdvormen worden onderscheiden:

a. instellingen en organisaties voor wie het organiseren van non-formele leeractiviteiten de hoofdtak is en b. instellingen en organisaties voor wie het organiseren van die activiteiten een neventaak is, hetzij gelieerd aan, hetzij afgeleid van andere taken.

Het palet van deze non-formele educatie is rijk geschakeerd. Er zijn vele spelers in het veld die landelijk en/of regionaal/plaatselijk actief zijn. Feitelijk kan er gesproken worden van verschillende deelmarkten, die elkaar gedeeltelijk overlappen. Non-formele educatie is per definitie zo breed als het leven, omdat het voortkomt uit en/of aansluit bij behoeften van mensen in het dagelijks leven. Dit gegeven maakt de transparantie (ook voor beleidsmakers) lastig.

Om dit palet vanuit een beleidsmatige optiek van een 'leven lang leren' te benaderen, kan naar de non-formele educatie vanuit drie invalshoeken worden gekeken: vanuit de werksoort, vanuit het niveau van organisatie en vanuit het karakter van de taakstelling (respectievelijk hoofdtak en neventaak). Aan de hand van deze drie invalshoeken, aangevuld met enkele nadere specificaties (functies, doelgroepen, inhoud en programmering), kan de non-formele educatie worden gekarakteriseerd.

Voortbouwend op deze drie invalshoeken kan worden geconstateerd dat de non-formele educatie voor een belangrijk deel op decentraal niveau georganiseerd en gefaciliteerd wordt. Dit

vormt een belangrijk gegeven bij het zoeken naar en realiseren van de verbinding met formeel (en informeel) leren.

Welke deelnemers (en doelgroepen) worden bereikt?

De non-formele educatie wordt gekenmerkt door een mix van aanbodsturing en vraag-gerichtheid, de vrije keuze tot deelname, de invloed van deelnemers op het programma en een informele sfeer. Toegankelijkheid en laagdrempeligheid zijn belangrijke organisatorische waarden. Mede hierdoor worden ook specifieke – kwetsbare en laagopgeleide – doelgroepen bereikt.

Op basis van de landelijke en lokale inventarisaties kan geschat worden, dat tenminste 15 procent van de volwassen bevolking deelneemt aan een of andere vorm van sociaal-maatschappelijk en cultureel gerelateerde non-formele educatie. Het merendeel is ouder dan 40 jaar. Circa 60 procent is vrouw en 40 procent man. De leeftijdsgroep tussen de 30 en 40 jaar neemt relatief minder deel; deze groep neemt vaker deel aan beroepsgerichte educatie. De deelnemerspopulatie is qua opleidingsniveau heterogeen van karakter.

Wat is de financiële situatie en omvang van het aanbod?

Het budget dat in de non-formele educatie omgaat, is via het uitgevoerde onderzoek moeilijk vast te stellen; mede doordat de financiering op heel verschillende manieren totstandkomt. Bijdragen komen van fondsen, sponsors en (in toenemende mate) van deelnemers. Subsidies worden verder vooral verstrekt door lokale overheden en – voor specifieke projecten – door de provinciale overheid. Op lokaal niveau worden vaak per jaar activiteitensubsidies of waarderingssubsidies toegekend. Voor specifieke doelgroepen of thema's worden tijdelijke projectsubsidies verstrekt. Op landelijk niveau worden door verschillende ministeries eveneens projectsubsidies verleend. De projectafhankelijke financiering is niet bevorderlijk voor de duurzaamheid van de non-formele educatie.

Wat is de kwaliteit van het aanbod?

De kwaliteit van de non-formele educatie wordt vooral bewaakt aan de hand van tevredenheidsmetingen bij deelnemers. Zowel programma's als docenten/begeleiders zijn na afloop van een educatieve activiteit object van deze metingen (kwaliteitszorg op activiteitsniveau). Daarnaast maken instellingen en organisaties (in toenemende mate) afspraken en protocollen en doen ze steeds vaker systematisch klantentevredenheidsonderzoek (interne kwaliteitsborging; kwaliteitszorg op organisatieniveau). In enkele gevallen vindt kwaliteitsbewaking plaats door externe instanties. Al met al kan niet gesproken worden van een systematische, generieke kwaliteitsbewaking van de non-formele educatie.

Wat is de functionaliteit en effectiviteit van het aanbod?

Over de feitelijke effectiviteit van de non-formele educatie is weinig bekend. Door zowel uitvoerders als deelnemers worden wel zes functies genoemd:

- a het bereiken van groepen die door het formele onderwijs niet worden bereikt;
- b het doorbreken van het sociale isolement dan wel het bevorderen van sociale integratie;
- c het versterken van de maatschappelijke participatie;
- d preventie;
- e het versterken van het persoonlijk welbevinden en de persoonlijke ontwikkeling;
- f het bevorderen van een leercultuur in het algemeen.

Deze functies kunnen in beginsel de basis vormen om effecten systematischer te kunnen vaststellen. De effectiviteit kan (in de toekomst) worden vastgesteld door te monitoren in hoeverre de aan de functies gerelateerde doelen gerealiseerd worden.

Welke samenwerkingsvormen kunnen worden onderscheiden tussen formele en non-formele educatie?

Samenwerking tussen de formele en non-formele educatie is beperkt. Er zijn wel enkele samenwerkingsinitiatieven die vruchtbaar zijn gebleken om moeilijk bereikbare groepen toch te bereiken. Ook is er nauwelijks sprake van doorstroom van non-formele educatie naar meer formele vormen van leren.

Wat betreft de samenwerking binnen het geheel van de non-formele educatie blijkt dat er (met name bij nieuwe initiatieven) steeds meer wordt samengewerkt in projectvorm, waardoor zowel deskundigheid als financiële middelen gekoppeld worden. Dit vergroot het draagvlak van dergelijke initiatieven en kan zowel het programma voor als het bereik van deelnemers ten goede komen.

Het belang om gedurende het gehele leven te blijven leren staat het laatste decennium prominent op de (inter)nationale agenda. Een ‘leven lang leren’ wordt in toenemende mate van belang geacht, zowel vanuit economische motieven als vanuit de bevordering van sociale cohesie, burgerschap en duurzame ontwikkeling.

Hoewel leren ook op latere leeftijd belangrijk is, blijkt uit onderzoek dat de deelname aan onderwijs, scholing en educatie onder volwassenen ongelijk is verdeeld. Laagopgeleiden, ouderen, schoolverlaters, migranten, laaggeletterden en werklozen nemen in geringere mate deel dan anderen. Deels is dat te verklaren door gebrek aan motivatie, deels omdat er voor deze groepen weinig attractieve leertrajecten worden aangeboden.¹

Een mogelijkheid om het leren aantrekkelijk te maken en de participatie van volwassenen te vergroten is, om naast formele vormen van leren ook niet formele vormen van leren verder te ontwikkelen en na te gaan of – en zo ja op welke wijze – deze verschillende vormen systematisch met elkaar kunnen worden verbonden.²

Het belang van deze verbinding zien we ook terug in diverse beleidsnotities van de Europese Unie, zoals bijvoorbeeld *Adult learning: It is never too late to learn* (European Commission, 2006a). Daarin wordt nadrukkelijk de verwachting uitgesproken dat de non-formele en informele vormen van educatie participatiebevorderend kunnen werken.³

¹ Zie onder meer: Van der Kamp, 1997; Rubenson en Xu, 1997; McGivney, 2001.

² In dit rapport gebruiken we de begrippen (non-formele) educatie en (non-formeel) leren door elkaar. In hoofdstuk 3 zetten we uiteen wat onder deze begrippen wordt verstaan.

³ “The challenge for the Member States is two-fold: to increase the overall volume of participation in adult learning and to address the imbalances in participation in order to achieve a more equitable picture, by motivating, encouraging, enabling and supporting the adults least likely to participate in learning in all its modes, formal, non-formal and informal” (p. 6).

Daarbij zijn ook suggesties gedaan op welke wijze een systeem van erkenning van de competenties die buiten het formele leren worden geleerd, kan worden ontwikkeld.⁴

Houtepen (2004) laat zien dat in Nederland de rol van de non-formele educatie regelmatig onder de aandacht is gebracht. Zo plaatste de Nationale UNESCO Commissie het onderwerp in 2001 op de agenda op een conferentie over de culturele en sociale dimensie van een leven lang leren.⁵ Daarnaast vraagt de Beraadsgroep Vorming herhaaldelijk aandacht voor de non-formele sector en ook de Onderwijsraad etaleerde in zijn advies *Leren in een kennissamenleving* een duidelijke visie op non-formele educatie (Onderwijsraad, 2002).

Hoewel het belang van non-formele educatie breed wordt onderschreven is het terrein voor velen, ook in Nederland, nog een ‘terra incognita’. Er heerst begripsverwarring en er zijn afbakeningsproblemen. Ook is de persoonlijke en maatschappelijke opbrengst van de non-formele educatie grotendeels onbekend.

Niet duidelijk is in hoeverre bepaalde doelgroepen worden bereikt, ook omdat het terrein, inherent aan het non-formele karakter, nogal versnipperd is en empirisch onderzoek naar de impact van deze vormen van educatie nagenoeg ontbreekt.

Dit was mede aanleiding voor de Projectdirectie Leren & Werken een verkennend onderzoek te laten uitvoeren naar de non-formele educatie. Het verkennende onderzoek moest een eerste beeld opleveren van de doelen, de aard, de omvang, de functionaliteit en de effectiviteit van de non-formele educatie in Nederland.

De opdracht is verleend aan CINOP Expertisecentrum en de afdeling Volwasseneneducatie van de Rijksuniversiteit Groningen.⁶

4 “Within the next five years Member States should implement systems for validation and recognition of non-formal and informal learning, based on the Common European Principles on validation and recognition and taking full account of existing experiences” (European Commission, 2006b, p. 9, zie ook Van der Kamp, 2006).

5 Zie onder meer Doets, 2001.

6 Het onderzoek is uitgevoerd onder leiding van Max van der Kamp en Cees Doets. Juist voor de rapportagefase werd Max van der Kamp getroffen door een hartstilstand. De resultaten van zijn denk- en onderzoekswerk zijn uiteraard in dit eindrapport verwerkt.

De onderzoekers zijn ondersteund door een breed samengestelde klankbordgroep, waarin vertegenwoordigers van diverse sectoren van de non-formele educatie participeerden.⁷ De klankbordgroep heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan het aanscherpen van de vraagstelling en het identificeren van organisaties en instellingen die zich bezig houden met non-formeel leren. Tevens zijn het concepteindrapport en de conclusies en aanbevelingen in twee rondes in de klankbordgroep besproken.

In het volgende hoofdstuk wordt het doel en de opzet van het onderzoek kort beschreven. Vervolgens presenteren we in hoofdstuk 3 het conceptuele kader, waarbij tevens wordt aangegeven wat in dit onderzoek de definitie van non-formele educatie is. Hoofdstuk 4 bevat de resultaten van een drietal inventarisaties en een model met behulp waarvan de non-formele educatie in Nederland kan worden beschreven. In hoofdstuk 5 geven we aan de hand van een aantal specifieke kenmerken een verdere karakterisering van de non-formele educatie. *Palet van de non-formele educatie in Nederland* besluit met de conclusies en aanbevelingen.

⁷ Voor de samenstelling van de resonansgroep zie Bijlage 1.

Doel, vraagstelling en opzet van het onderzoek

2

Dit hoofdstuk focust op de aard van het onderzoek. Gezien de relatief korte termijn die voor het onderzoek beschikbaar was en de complexiteit van het terrein gaat het om een eerste verkenning. Het betreft nadrukkelijk geen effectiviteitonderzoek naar de non-formele educatie. Daartoe ontbraken betrouwbare en systematische databestanden.

2.1 Doel en vraagstelling

11

Het doel van het onderzoek is om een beeld te schetsen van de non-formele educatie in Nederland. Hierbij is uitgegaan van een zevental onderzoeksvragen⁸:

- 1 Wat wordt onder non-formele educatie verstaan en hoe verhoudt deze zich tot de formele en informele educatie?
- 2 Welke organisaties en voorzieningen zijn er op dit terrein in Nederland en hoe kunnen deze worden gekarakteriseerd?
- 3 Welke deelnemers (en doelgroepen) worden bereikt?
- 4 Wat is de financiële situatie en omvang van het aanbod?
- 5 Wat is de kwaliteit van het aanbod?
- 6 Wat is de functionaliteit en effectiviteit van het aanbod?
- 7 Welke samenwerkingsvormen kunnen worden onderscheiden tussen formele en non-formele educatie?

⁸ In hoofdstuk 3 en 4 wordt respectievelijk een antwoord op de eerste twee vragen gegeven. In hoofdstuk 5 gaan we in op de vragen 3 t/m 7.

Er is niet gekeken naar *de vraag* naar non-formele educatie, maar de focus heeft gelegen op het aanbod van non-formele educatie.

In overleg met de resonansgroep is een lijst opgesteld van mogelijke aanbieders die een landelijke uitstraling hebben. Daarbij is zowel gekeken naar organisaties die educatie als hoofdtaak hebben als organisaties en instellingen die educatie als neventaak hebben. Gezien de omvang van de potentiële aanbieders en de beperkte looptijd van het onderzoek diende een aantal keuzen te worden gemaakt. Zo beperkt het onderzoek zich tot de niet specifiek arbeidsmarktgerichte educatie. Verder is het aanbod van sportorganisaties, dat voor hun leden veelal een belangrijke educatieve functie vervult (afgeleid van de feitelijke functie van sportorganisaties) niet meegenomen in het onderzoek. Ook is het aanbod van commerciële organisaties en het leren via internet niet opgenomen in het onderzoek.

Er is gekozen voor een beschrijvende benadering, waarbij we zijn uitgegaan van de gegevens die op landelijk niveau beschikbaar zijn. Deze gegevens zijn aangevuld met gegevens uit een drietal gemeenten en een aantal casestudies, die als voorbeelden van 'good practices' van non-formeel leren gezien kunnen worden. Deze zijn vooral bedoeld om het gevarieerde beeld van de non-formele educatie te illustreren.

Wel kan op basis van de resultaten een aantal conclusies worden getrokken en aanbevelingen worden gedaan over de wijze waarop de non-formele educatie een meer expliciet onderdeel kan gaan uitmaken van het (overheids)beleid betreffende een leven lang leren.

2.2 Opzet en uitvoering van het onderzoek

Het onderzoek is gestart met een beknopte literatuurstudie. Het voornaamste doel hiervan was begripsverheldering en het opstellen van het conceptuele kader, dat als basis kon dienen voor het vaststellen van de onderzoekspopulatie en de verdere operationalisering van de vraagstelling. In het conceptuele kader is non-formeel leren binnen de context van een leven lang leren geplaatst ten opzichte van andere vormen van leren. Tevens is een korte historische schets gegeven en worden enkele internationale ontwikkelingen aangestipt.

Vervolgens zijn drie deelonderzoeken uitgevoerd, die hieronder kort worden beschreven.

2.2.1 Een landelijke inventarisatie

In overleg met de klankbordgroep is een lijst opgesteld van instellingen en organisaties die zich, naar verwachting en uitgaande van het conceptuele kader, op landelijk niveau bezighouden met non-formele educatie.

Er is een onderscheid gemaakt tussen instellingen die educatie als hun kerntaak zien en instellingen waarbij educatie is ingebouwd en gerelateerd aan andere activiteiten.

De lijst bestond uit ruim dertig organisaties en instellingen (zie Bijlage 2).

Met deze instellingen is vervolgens contact gezocht. Ondanks verschillende pogingen en reminders lukte dat niet in alle gevallen. In die gevallen waar het wel lukte, is gevraagd of men met behulp van een vragenlijst een aantal basisgegevens wilde leveren. Deze gegevens hadden betrekking op: kenmerken van de organisatie/instelling, deelnemerskenmerken, doel van de activiteiten, gehanteerde methoden, financiering, kwaliteitszorg, effecten en samenwerkingsverbanden. Waar mogelijk zijn ook jaarverslagen en andere documenten geraadpleegd.

Niet alle instellingen konden de gevraagde gegevens leveren (of slechts voor een klein gedeelte). Voor de instellingen die de vragenlijst niet hebben geretourneerd, is de informatie gebaseerd op het jaarverslag.

Het beeld van de instellingen waarvan wel min of meer volledige gegevens zijn ontvangen, wordt gepresenteerd in hoofdstuk 4. Nadrukkelijk dient erop gewezen te worden dat dit maar een deel van de non-formele educatie in Nederland betreft. Op basis van de landelijke gegevens en aangevuld met de resultaten van de beide hieronder genoemde inventarisaties, is vervolgens een beschrijvingskader ('een palet') van de non-formele educatie opgesteld. In paragraaf 4.4 presenteren we dit palet.

2.2.2 Plaatselijke inventarisaties

Vooraf aan het onderzoek was duidelijk dat veel non-formele educatieve activiteiten lokaal (dan wel regionaal) georganiseerd en aangestuurd worden, ook zonder dat eventuele landelijke organisaties daarvan op de hoogte zijn. Dat impliceert dat op basis van de landelijke gegevens geen volledig beeld kan worden gegeven.

Daarom is besloten het landelijke beeld aan te vullen met een inventarisatie op gemeentelijk niveau. Gezien het exploratieve karakter van het onderzoek zijn daartoe niet alle gemeenten in

Nederland benaderd, maar is de non-formele educatie bij wijze van voorbeeld in een drietal gemeenten, gespreid over het land en verschillend qua aard en omvang, in kaart gebracht. Daartoe is contact gezocht met de gemeenten Utrecht (groot), Purmerend (middelgroot) en Sint-Oedenrode (klein). Deze gemeenten waren bereid aan het onderzoek mee te werken, waarbij in overleg met de gemeentelijke diensten een lijst met instellingen/organisaties en initiatieven is opgesteld die een aanbod op het terrein van de non-formele educatie verzorgen. Met deze organisaties is vervolgens contact gezocht met de vraag een aantal gegevens (in overeenstemming met de landelijke inventarisatie) op te leveren. De inventarisaties zijn deels door middel van schriftelijke vragenlijsten, mondelinge interviews en telefonische contacten uitgevoerd. De resultaten zijn in de hoofdstukken 4 en 5 verwerkt, waarbij tevens een 'plaatje' van de betreffende gemeenten is opgenomen.⁹

2.2.3 Casestudies

Bovenstaande gegevens zijn aangevuld met de resultaten van een aantal casestudies, waarin 'good practices' van non-formele educatie worden beschreven. Bij de keuze van de casestudies is enerzijds gekeken naar het vernieuwende en exemplarische karakter ervan en anderzijds naar de prioriteiten die in veel beleidsnota's ten aanzien van de non-formele educatie worden geformuleerd. Bij de selectie is daartoe gezocht naar praktijken met:

- *innovatieve betekenis* voor de non-formele educatie;
- *exemplarische betekenis* voor de verdere ontwikkeling van de non-formele educatie;
- een gerichtheid op *sociale cohesie* en het tegengaan van sociale uitsluiting;
- een zekere *spreiding over de levensloop*;
- een gerichtheid op *regionale ontwikkeling*;
- oog voor *multidisciplinair samenwerken* en de specifieke *rol van lokale overheden*;
- aandacht voor *nieuwe vormen van leren*;
- verschillende *leerinhouden*;
- (enig) inzicht in de *resultaten*.

⁹ In dit rapport is een beknopte samenvatting van de inventarisaties van de drie gemeenten opgenomen. Voor een uitgebreider beeld wordt verwezen naar de website 'www.cinop.nl/onderzoek' en daar klikken op Non-formele educatie.

De casestudies zijn mede bedoeld om de resultaten van de landelijke en gemeentelijke inventarisatie meer body en inhoud te geven.¹⁰

Het betreft: *SeniorWEB* (digitale vaardigheden voor ouderen), *WerkZat* (coaching bij het zoeken naar werk), *ETV.nl* (educatieve televisie voor laaggeletterden), *Educatie Netwerk Tilburg* (non-formele educatie voor verstandelijke gehandicapten), *De Buurtacademie* (inspelen op vragen uit de buurt), *TamTam-Festival Leiden* (het in contact brengen van verschillende culturen met elkaar), *Intermediair* (project voor allochtone vrouwen) en *Junior-Senior* (stimuleren contact tussen oudere en jongere wijkbewoners).

Deze praktijken zijn alle bezocht, waarbij aan de hand van een format een beschrijving van de praktijk is gemaakt. Deze beschrijving is vervolgens ter goedkeuring teruggekoppeld naar de desbetreffende praktijk.

¹⁰ Ook voor een uitgebreidere beschrijving van de casestudies verwijzen wij naar de website 'www.cinop.nl/onderzoek' en daar klikken op Non-formele educatie.

Non-formele educatie: conceptueel kader

3

In dit hoofdstuk wordt aangegeven wat in dit onderzoek onder non-formeel leren en non-formele educatie binnen het kader van een leven lang leren wordt verstaan. Tevens geeft het een korte historische schets en wijst het op parallele ontwikkelingen in de ons omringende landen.

3.1 Non-formeel leren

Non-formeel leren (en non-formele educatie) wordt in dit onderzoek benaderd vanuit de optiek van een leven lang leren.

3.1.1 Een leven lang leren: de Europese agenda

Door de Europese Commissie (2000) wordt een leven lang leren gedefinieerd als alle leeractiviteiten die tijdens het leven worden ondernomen met de bedoeling kennis, vaardigheden en competenties te verbeteren. Het gaat zowel om persoonlijke ontwikkeling, om het maatschappelijk functioneren als om het functioneren op de arbeidsmarkt en in arbeidssituaties.

Waar het beleid betreffende een leven lang leren aanvankelijk meer vanuit een economische invalshoek werd benaderd (vergroting van de concurrentiekracht en economische participatie onder meer via employability), is in het beleid recent meer ruimte ontstaan voor de sociaal-integratieve invalshoek gericht op het voorkomen van sociale uitsluiting en het stimuleren van actief burgerschap en persoonlijke ontwikkeling (Europese Commissie, 2006a).

Bovendien worden beide invalshoeken meer met elkaar verbonden en wordt de economische betekenis van sociaal-integratieve activiteiten steeds vaker onderkend. Dit is terug te vinden in

de zogenaamde Lissabon-akkoorden (2000) waarin de afspraak is gemaakt dat economische groei samen dient te gaan met behoud van de sociale cohesie. Ook in het recente coalitie-akkoord van de huidige regering (februari 2007) vinden we die complementariteit terug.

Naast het opbouwen en ontwikkelen van economisch kapitaal wordt daarom derhalve het aanboren en de versterking van sociaal kapitaal beklemtoond. Dit vanuit de gedachte dat de Europese burger naast de rol van werknemer in zijn leven immers vele andere rollen vervult zoals die van partner, opvoeder, consument, actief burger en besteder van vrije tijd. Bij de verdere uitbouw van een leven lang leren moet er rekening mee worden gehouden, dat leren plaatsvindt in verschillende contexten ('levensbreed') en dat leren tijdens de levensloop van een individu verschillende accenten krijgt.

Door het vervullen van diverse rollen participeren mensen in netwerken en organisaties, waardoor sociaal en cultureel kapitaal wordt gegenereerd. Het deelnemen aan maatschappelijke activiteiten opent mogelijkheden tot een leven lang leren en door te leren wordt sociaal en cultureel kapitaal opgebouwd.¹¹

Meer recent wordt ook het duurzaamheidsaspect benadrukt. Het betreft duurzaamheid niet alleen in de ecologische zin van het woord, maar ook in de betekenis van het kweken van duurzame relaties in sociale verbanden.¹²

Er zijn tevens aanwijzingen dat een leven lang leren naast meer sociaal en cultureel kapitaal nog andere niet-economische revenuen kan opleveren, zoals meer gezondheid en welzijn.¹³

De Europese Commissie herbevestigt in een recente publicatie (2006a) dat leren een vitale component is (dan wel dient te zijn) van het leven van volwassenen. De Commissie definieert leren van volwassenen als: alle vormen van leren die volwassenen praktiseren nadat zij het initieel onderwijs hebben verlaten.

¹¹ Zie onder meer: Opschoor, 2005; Field, 2005; Berghouwer en Van Wieringen, 2006; Van Esch, Brandsma e.a., 2006.

¹² Zie: Van Beilen, Van der Kamp e.a., 2007; Van der Kamp, 2007.

¹³ Zie: Feinstein, Hammond e.a., 2003; Preston en Green, 2003 en Steehouder, 2007.

De Commissie constateert dat onderwijs en scholing, ondanks alle mooie woorden, toch nog sterk gericht zijn op jongeren. Verder constateert zij dat leren van volwassenen niet altijd zichtbaar is en mede daardoor ook niet de benodigde politieke prioriteit en facilitering krijgt. Bovendien is volgens de Commissie de aanbodzijde niet transparant, zowel wat betreft niveau van vereisten, kosten, benodigde ondersteuning als leeropbrengst.

Ook wordt leren in sterke mate bepaald door situationele factoren. Hierbij kan worden gedacht aan de culturele waarde die aan educatie wordt toegedicht of de mate waarin de leefsituatie – het gezin of de sociale omgeving van volwassenen – deelname stimuleert. Ook zijn dispositionele factoren in het spel: de eigenwaarde en het zelfvertrouwen van de volwassene, vaak gekoppeld aan ervaringen van mislukking bij eerdere onderwijservaringen.

Ten slotte doen zich volgens de Commissie belemmeringen voor zoals gebrek aan tijd, aan bewustzijn van de waarde van leren, aan motivatie, aan informatie over het aanbod en gebrek aan financiële mogelijkheden.

De Commissie formuleert voor de lidstaten een tweevoudige uitdaging: ten eerste het verhogen van het volume aan deelname aan leeractiviteiten voor volwassenen en ten tweede het bestrijden van de onevenwichtigheid in deelname door het motiveren, aanmoedigen en ondersteunen van volwassenen die het minst deelnemen. Het gaat dan om leren in al z'n verschijningsvormen: formeel, non-formeel en informeel. Dit vergt aanzienlijke publieke investeringen. Daarbij kan het leerpotentieel van community centra, sportclubs, culturele instellingen en van onderwijs- en scholingsinstellingen worden aangesproken.

Twee vraagstukken krijgen extra beleidsaandacht: het vraagstuk van de vergrijzing en het vraagstuk van de immigratie. Bij vergrijzing gaat het erom ervoor te zorgen dat ouderen niet afhaken dan wel buitenspel komen te staan; bij immigratie gaat het erom immigranten (meer) te laten participeren in werk en samenleving.

3.1.2 Drie verschijningsvormen: formeel, non-formeel en informeel leren

Hoe kunnen de verschillende verschijningsvormen van leren die binnen een leven lang leren worden onderscheiden nu van elkaar worden onderscheiden?

In het onderzoek is uitgegaan van de omschrijvingen zoals die gehanteerd worden door de Onderwijsraad (2003).

Wat zich in de school afspeelt, wordt met *schools of formeel leren* aangeduid: intentionele en systematische overdracht van kennis, vaardigheden en attitudes (doorgaans met de nadruk op kennis), waarbij een leraar als kennisoverdrager optreedt en de lerenden kennisonvanger zijn; dit alles binnen vaste, institutioneel gestructureerde grenzen van leeromgeving en tijd. Formeel leren leidt in de regel tot erkende diploma's en kwalificaties met het oog op een bepaald civiel effect.¹⁴ Daartegenover staat buitenschools leren, dat non-formeel of informeel kan zijn. Met *non-formeel leren* wordt intentioneel en systematisch leren bedoeld dat zich in een ander institutioneel verband dan de school afspeelt. Voorbeelden hiervan zijn zowel te vinden in werkgerelateerde activiteiten, als in op maatschappelijke participatie gerichte activiteiten en in activiteiten die primair gericht zijn op persoonlijke ontplooiing.

Met *informeel leren* wordt het leren bedoeld dat zich, min of meer spontaan, in contexten voordoet die niet expliciet rond leren georganiseerd zijn. Dit kan voor jong en oud op diverse manieren plaatsvinden. Bijvoorbeeld: ruimtelijk inzicht krijgen door hinkelen of nintendo, de beginselen van het koken meekrijgen bij het helpen in de keuken, bij groepsactiviteiten doorkrijgen wat wel en niet acceptabel is, beroepsvaardigheden verwerven door op de werkplek van anderen de kunst af te kijken, inzicht krijgen in andere culturen door deel te nemen aan wijkactiviteiten. Het accent ligt hier op incidentele en toevallige leerervaringen.

In volgend overzicht worden de drie soorten leren samengevat.¹⁵

Tabel 3.1 Drie soorten van leren

Intentioneel en systematisch leren	Formeel leren	Gebonden aan wettelijk verankerde eindtermen	Georganiseerd door instellingen/organisaties
	Non-formeel leren	Niet gebonden aan eindtermen	
Non-intentioneel en toevallig leren	Informeel		Vindt overal plaats

¹⁴ Zie ook de Europese Commissie, 2000.

¹⁵ Ontleend aan Houtepen, 2004.

3.2 Non-formele educatie

In het onderzoek is gekeken naar de non-formele educatie. Educatie is het bevorderen van kennis, inzicht en vaardigheden van (volwassen) individuen en/of groepen met het oog op verbetering van het persoonlijk en maatschappelijk functioneren. In feite is het een georganiseerde vorm van leren.

3.2.1 De georganiseerde vorm van non-formeel leren: non-formele educatie

Leren is de activiteit van een persoon die zich nieuwe kennis, inzichten en ervaringen eigen maakt. Educatie is de activiteit van een organisatie dan wel persoon die doelbewust het leren van anderen wil bevorderen. Het is een intentionele activiteit gericht op het oproepen van leerervaringen om daarmee anderen in staat te stellen nieuwe kennis, inzichten of vaardigheden te ontwikkelen. Educatie betreft het doelgericht bevorderen en ondersteunen van leerprocessen.

Non-formeel leren wordt non-formele educatie genoemd zodra personen en instellingen leermogelijkheden aanbieden.

De grens tussen non-formele educatie en formele educatie is in de praktijk overigens niet altijd even scherp aan te geven.

Kenmerkend voor de non-formele educatie is de vrije keuze tot deelname en de niet-schoolse context. Daarbij hebben de deelnemers doorgaans veel invloed op de inhoud van het programma, dat zo veel mogelijk op maat gesneden wordt.

Ook is er over het algemeen bij non-formele educatie geen sprake van examens. In de non-formele educatie worden wel certificaten uitgereikt, maar meestal (op enkele uitzonderingen na) geen erkende diploma's. Dit kenmerk wordt overigens steeds minder onderscheidend, omdat via EVC-procedures non-formele leerervaringen als formele leerervaringen kunnen worden erkend.

In de praktijk wordt de non-formele educatie zowel individueel (bijvoorbeeld schriftelijke cursussen, radio- en tv-uitzendingen) als groepsgewijs georganiseerd.

3.2.2 Van vormings- en volksontwikkelingswerk naar non-formele educatie

Er bestaat een sterke historische relatie tussen wat in Nederland vormings- en volksontwikkelingswerk werd genoemd en de non-formele educatie. De eerste initiatieven tot volksontwikkeling kwamen van geëngageerde burgers zoals Van Nieuwenhuyzen (Maatschappij tot Nut van 't Algemeen 1784), Mercier (Ons Huis in Amsterdam 1892) en Knappert (het Leids Volkshuis 1899), Steinmetz (eerste volksuniversiteit in 1913), de Woodbrookers met vormingsinternaten (1908 en 1931), Van der Wielen e.a. (Stichting Volkshogeschoolwerk 1931) en Kohnstamm (Stichting IVIO 1936).

In de jaren zestig en zeventig van vorige eeuw werd dit vormings- en volksontwikkelingswerk meer en meer een terrein van overheidsbemoedienis en met name van het toenmalige ministerie van CRM. In de jaren zestig werd het Nederlands Centrum voor Volksontwikkeling (NCVO) opgericht dat het vormings- en ontwikkelingswerk in zijn volle breedte stimuleerde. Dat vormings- en ontwikkelingswerk betrof onder meer het vormingswerk in internaatsverband (vormingsinternaten en volkshogescholen), centra voor plaatselijk vormingswerk, vormingswerk vanuit kerken, volksuniversiteiten en club- en buurthuiswerk en vormingswerk voor specifieke doelgroepen (bijvoorbeeld vrouwengroepen).¹⁶

Het vormingswerk voor volwassenen vervulde een emancipatoire functie en beoogde onder meer de verbetering van de positie van groepen in achterstandssituaties. Vormingswerk werd gezien als een belangrijke werksoort als aanvulling op het opbouwwerk dat zich richtte op het oplossen van maatschappelijke vraagstukken.¹⁷

Het vormingswerk was vooral gericht op het meso- en macroniveau. Dat wil zeggen dat het werd gezien als een belangrijk instrument om te werken aan maatschappelijke veranderingen.

Het volksontwikkelingswerk was meer op de persoon en de persoonlijke ontplooiing gericht. Grote delen van dit werk werden gedecentraliseerd naar de lokale overheid (en ondergebracht in onder meer een rijksbijdrageregeling en de Kaderwet Welzijn).

Midden jaren tachtig werd een rijksregeling basiseducatie ingevoerd, waarin naast de gelden voor het vormingswerk voor jong volwassenen ook een aanzienlijk deel van de middelen van het plaatselijk vormingswerk en het sociaal-cultureel werk werden ondergebracht. De basiseducatie

¹⁶ Zie: *Functie en toekomst van het vormings- en ontwikkelingswerk met volwassenen in de Nederlandse samenleving*, Amersfoort 1969 en *Kaart van het vormings- en ontwikkelingswerk met volwassenen in Nederland*, samengesteld door het NCVO, Groningen 1971.

¹⁷ Zie Hajer, 1969.

beoogde basisvaardigheden (lezen, schrijven, rekenen, sociale vaardigheden) te bieden aan laagopgeleiden. De Rijksregeling basiseducatie werd later ondergebracht in de Wet educatie en beroepsonderwijs (WEB).

Sindsdien ging op landelijk niveau de meeste beleidsmatige aandacht uit naar de basiseducatie en minder naar andere delen van het 'oorspronkelijke' vormings- en volksontwikkelingswerk. Desondanks is er nog steeds een breed scala van organisaties dat hierbij is betrokken. Zoals bijvoorbeeld: volksuniversiteiten, centra voor plaatselijk vormingswerk, het sociaal-cultureel werk, oudereneducatie, centra voor natuur- en milieueducatie en centra voor ontwikkelings-samenwerking.

Mede door het decentrale, heterogene en flexibele karakter van dit werk is er op landelijk niveau geen goed overzicht beschikbaar. Eind jaren tachtig en begin jaren negentig verschenen de laatste algemene overzichten van deze werksoort.¹⁸

Financiering ging ook steeds minder uit de (landelijk beschikbare) publieke middelen. Het vormings- en ontwikkelingswerk in verenigingsverband en de volksuniversiteiten werden aangewezen op eigen bijdragen en (project)subsidies van de gemeentelijke en provinciale overheid. Dit leidde in veel gevallen tot een marktconforme aanpak. Zo fuseerden bijvoorbeeld vormingsinternaten en volkshogescholen tot grote ondernemingen die vorming, training en advies aanbieden tegen kostprijs.

De belangstelling voor de werksoort bleef echter, mede door verbinding met een leven lang leren, ook op landelijk niveau bestaan.

In 1995 werd de Beraadsgroep Vorming opgericht om dit vormings- en ontwikkelingswerk te profileren en inhoudelijk en methodisch te versterken en te vernieuwen.¹⁹ De Beraadsgroep hanteert ook de term non-formele educatie.²⁰

In 2000 bracht de Nationale UNESCO Commissie de cultureel-sociale dimensie van een leven lang leren onder de aandacht.²¹

¹⁸ Zie Goezinne-Zijlman, 1989 en Klarus, 1992.

¹⁹ Zie onder meer: Beraadsgroep Vorming, 2003.

²⁰ Zie onder meer: Beraadsgroep Vorming, 2003.

²¹ Zie: *Cultureel-sociale dimensie van een leven lang leren*, 2001.

Daarbij werd een zelfde lijn gevolgd als in het Europese memorandum over Lifelong Learning (2000) van de Europese Commissie, dat ongeveer tegelijkertijd verscheen.

Daarnaast onderstreepte ook de Onderwijsraad in zijn adviezen het belang van buitenschoolse leerarrangementen in samenspel met schoolse leerarrangementen, juist om doelgroepen te bereiken die door het onderwijs moeilijk bereikt worden.

Ondanks de groeiende belangstelling is de werksoort als geïnstitutionaliseerd werkveld minder zichtbaar geworden, mede door het opheffen van de meeste landelijke organisaties (een uitzondering vormt de Bond van Nederlandse Volksuniversiteiten) en de onderbrenging van veel instellingen voor vormings- en ontwikkelingswerk bij roc's of brede welzijnsinstellingen. In feite gaat het hierbij om een transitie van educatieve *werksoort* naar educatieve *functie*.

Voordeel van deze transitie is een sterkere inbedding in diverse samenlevingssectoren (wonen, opvoeding, vrije tijd, welzijn) en een meer directe aansluiting op leervragen die zich voordoen in het leven van alledag. Een nadeel is dat de werksoort als zodanig zich minder heeft kunnen profileren en werksoortgerichte innovatie en bijscholing slechts incidenteel en niet structureel kunnen worden ontwikkeld.

Naast het vormings- en ontwikkelingswerk kent Nederland: Centra voor de Kunsten, muziek-scholen en culturele instellingen waaronder musea.

Ten slotte ontwikkelen zich nieuwere vormen van non-formeel leren. Bijvoorbeeld: binnen debatcentra, vanuit de bibliotheken, educatieve omroep, SeniorWeb, buurtacademies en taallessen aan huis.

Hierbij kan ook worden gewezen op (nieuwe) samenwerkingsverbanden binnen en tussen de verschillende sectoren. Dit levert veelal weer nieuwe educatieve praktijken op.

Dat zien we ook in het kader van 'De week van het leren', waar mede door de brede opzet lokale en regionale samenwerkingsverbanden van formele en non-formele educatie worden gestimuleerd.

3.2.3 De huidige infrastructuur van de non-formele educatie

Nu de non-formele educatie binnen het kader van een leven lang leren is aangeduid, kan worden nagegaan hoe de infrastructuur van de non-formele educatie in Nederland kan worden gekarakteriseerd.

De non-formele educatie is grotendeels georganiseerd buiten het formele onderwijssysteem. De basiseducatie, zoals uitgevoerd door de roc's, wordt (grotendeels) tot de formele educatie gerekend (MBO Raad, 2007). De contractactiviteiten die door de afdelingen Educatie ook worden uitgevoerd, vallen hier buiten.

Bij de instellingen met non-formele educatie kunnen twee hoofdtypen worden onderscheiden (Beraadsgroep Vorming, 2003):

- a Instellingen voor wie het organiseren van non-formele educatie de kernactiviteit is.
- b Instellingen waarbij non-formele educatie een belangrijke neventaak/onderdeel is van het werk. Dit wordt ook wel aangeduid als ingebouwde educatie: educatie is hier een onderdeel van een breder spectrum aan activiteiten.

Het zal duidelijk zijn dat non-formele educatie in diverse settings wordt uitgevoerd. Het gaat om zowel gesubsidieerde activiteiten als kostendekkende activiteiten. Men zou het een gefragmenteerde sector (dan wel een rijk mozaïek) kunnen noemen, waarbij de vraag zich voordoet of het opportuun is van één sector te spreken. Immers, als niet de instelling centraal staat, maar de leervraag van deelnemers, dan ligt het voor de hand dat leermogelijkheden georganiseerd worden daar waar de leervragen ontstaan. En vertrekkende vanuit de leervragen zal er een adequaat aanbod ontworpen moeten worden in goed samenspel tussen aanbieders.

Zoals eerder opgemerkt valt de non-formele educatie thans grotendeels onder gedecentraliseerd beleid. Dit is een laatste essentieel kenmerk van de huidige infrastructuur van de non-formele educatie. Gemeenten en provincies formuleren hun eigen beleid voor de non-formele educatie zoals hier omschreven.

Op landelijk niveau zien we dat de non-formele educatie niet bij een departement is ondergebracht. Gevolg is dat hierdoor de 'zichtbaarheid' van de non-formele educatie op landelijk niveau beperkt is.

3.3 Internationale ontwikkelingen

Mede ten gevolge van de rol die de Europese Commissie speelt, vertonen de ontwikkelingen en belangstelling in Nederland voor de non-formele educatie sterke overeenkomsten met ontwikkelingen in andere Europese landen.

Binnen de EU is de nodige aandacht besteed aan de unificatie van de begrippen rond een leven lang leren. In een langdurig proces heeft dit onder meer via het rapport van Delors (1996), het Memorandum for Lifelong Learning (2000) en de uitkomsten van de consultaties geleid tot de beleidsontwikkeling dat aan een leven lang leren meer betekenis wordt toegekend.

3.3.1 EU-benchmarks en keycompetenties

Op het niveau van de EU is afgesproken dat in 2010 een achtste deel (12,5%) van de bevolking van 24-64 jaar deelneemt aan educatie en scholing. Via een survey wordt nagegaan of deze afspraken worden gehaald. In dat survey wordt gevraagd naar activiteiten die zijn ondernomen in de laatste vier weken. Het gaat om het *Eurostat Labour Force Survey* (EC, 2007; EU, 2006). Voor de EU (EU25) lag het percentage in 2005 op 10,8 (in 2000: 7,9%; in 2004: 10,3%). Nederland zit daar boven: in 2005 was het percentage 16,6; hetgeen iets minder was dan in 2004 (17,3%) en iets hoger dan in 2000 (15,6%). Er zijn geen genderverschillen in deelname. Al met al blijkt ongeveer een op de zes Nederlanders in de leeftijd van 24-64 jaar deel te nemen aan activiteiten gericht op educatie en opleiding. Nederland doet het redelijk goed, maar minder dan de noordelijke landen (vergelijk bijvoorbeeld Zweden (34,7%), Denemarken (27,6%), IJsland (26,6%) en Finland (24,8%). Het Verenigd Koninkrijk doet het ook goed (29,1%). Landen als Bulgarije (1,1%) en Roemenië (1,8%) nemen de staartpositie in.

De meting van het *Eurostat Labour Force Survey* verschilt op een aantal punten van de meting van voorliggend rapport. Naast het feit dat de meting heeft plaatsgevonden bij de volwassenen zelf (in voorliggende meting zijn die aantallen opgevraagd via de instellingen), betreft het ook

werkgerelateerde activiteiten (in onderhavig rapport juist niet) en is de leeftijdsafbakening van volwassenen anders. Men rekent alleen de werkzame bevolking mee (in *Palet van de non-formele educatie in Nederland* worden ook [werkzame en niet-werkzame] volwassenen van 18 jaar en ouder meegeteld en ook de senioren ouder dan 64).

Naast de EU-benchmarks zijn er ‘*keycompetenties*’²² vastgesteld en is er een European Qualification Framework²³ in ontwikkeling dat het mogelijk moet maken, dat opleidingskwalificaties in de verschillende lidstaten makkelijker met elkaar vergelijkbaar en uitwisselbaar zijn. Verder is er een integraal ‘Lifelong Learning Programme’ opgezet, waarin de oude programma’s Comenius (voortgezet onderwijs), Leonardo (beroepsgericht onderwijs), Grundtvig (volwasseneneducatie) en Erasmus (hoger onderwijs) naar inhoud en regelgeving meer gestroomlijnd worden. Hieruit worden jaarlijks de nodige transnationale projecten gefinancierd.²⁴

Ook is er een actieplan²⁵ voor 2008-2010 vastgesteld, dat vervolgens moet leiden tot nationale actieplannen.

Ondanks deze groeiende aandacht voor ‘lifelong learning’ lijkt het op Europees niveau vooralsnog vooral bij woorden te blijven. De operationalisatie stagneert, mede door de breedte en complexiteit van het concept, in concrete beleidsplannen. Ook op ambtelijk niveau is de positie van de non-formele educatie in de Europese Commissie niet uitgekristalliseerd: er is bijvoorbeeld geen aparte beleidsafdeling voor. Dit is overigens overeenkomstig het uitgangspunt binnen de Commissie, dat leren door het hele leven van volwassenen heen gebeurt. Daarbij past beter het concept ‘volwassenen leren’ in plaats van de sectorale betiteling ‘volwasseneneducatie’. Maar daardoor is de mogelijkheid van een institutionele en beleidsmatige verankering verzwakt. Volwasseneneducatie heeft geen eigen plek meer binnen het beleid.

Binnen de EU onderscheidt men het leren van volwassenen binnen het voortgezet onderwijs, binnen de beroepsgerichte educatie, binnen het wetenschappelijk onderwijs en ten slotte ook binnen de niet-formele educatie.

²² Zie: Commission of the European Communities, 2005.

²³ Zie: Commission of the European Communities, 2006.

²⁴ Zie: Commission of the European Communities, 2004.

²⁵ Zie: Commission of the European Communities, 2007.

Is er over de eerste drie sectoren relatief veel bekend, over de laatste sector zijn nauwelijks valide en vergelijkbare data beschikbaar. Dit komt mede door het ontbreken van een gezamenlijk conceptueel raamwerk, waarmee de non-formele educatie en het non-formele leren kunnen worden beschreven.

Er zijn wel enkele onderzoeken uitgevoerd om aan deze gegevens te komen. Dit zijn vaak geen empirische studies, maar trendrapportages. Voorbeelden hiervan zijn de studies van de EAEA, het NIACE en PLATO.²⁶

Onder meer uit deze trendstudies blijkt dat de volwasseneneducatie in een aantal lidstaten in relatie tot een leven lang leren een specifieke, eigen (vooral sociaal- integratieve) rol kan vervullen.

Bijvoorbeeld met betrekking tot:

- het erkennen van eerder verworven competenties en analoog hieraan erkenning van andere, vaak niet-formele leerwegen (bijvoorbeeld: Frankrijk, Ierland, Finland);
- het integreren van kwetsbare groepen in de samenleving (bijvoorbeeld: Engeland, Spanje, Portugal);
- het stimuleren van actief burgerschap en de ontwikkeling van de civil society (bijvoorbeeld: Duitsland, Slovenië, Tsjechië).

3.3.2 Trends

Ondanks dat het moeilijk is de Europese landen met elkaar te vergelijken is er wel een aantal trends (uit genoemde studies) waar te nemen.

De Europese landen verschillen in de mate van deelname, maar de structuur van de deelname is gelijk. Deze patronen passen zowel bij landen met hoge als lage deelnamecijfers.

In grote lijnen blijkt dat de deelname:

- aan de volwasseneneducatie afneemt naarmate mensen ouder worden, vooral in arbeidsgerelateerde gebieden.
- toeneemt als het genoten opleidingsniveau van de deelnemers hoger is.
- afneemt in slechtere sociale en economische situaties.
- lager is in landelijke gebieden (vergeleken met stedelijke gebieden).
- van etnische minderheden achterblijft.

²⁶ Zie EAEA, 2006; NIACE, 2006; PLATO, 2007.

Verder blijkt dat de sterkste en meest specifieke traditie van de volwasseneneducatie zich bevindt in de noordelijke (en deels ook de westelijke) landen van Europa. Deze hebben een sterkere traditie op dit terrein dan de zuidelijke en oostelijke landen.

Ten slotte zien we een interessante ontwikkeling in Engeland, die ook op een aantal plaatsen in Nederland is te zien, namelijk de koppeling van leren aan regionale ontwikkelingen. In dit zogenaamde Anglo-saksische model wordt 'lifelong learning' vooral verwezenlijkt in termen van 'community development' en 'learning regions'.

3.4 Terugblik

Non-formeel leren heeft zijn 'roots' in het vormings- en volksontwikkelingswerk zoals zich dat in de vorige eeuw in Nederland en andere Europese landen ontwikkelde. In dit hoofdstuk is het conceptuele kader gepresenteerd waarmee de non-formele educatie, als de georganiseerde vorm van non-formeel leren, in dit onderzoek is benaderd. In het kader wordt aangesloten bij de omschrijvingen van de Europese Commissie en de Onderwijsraad.

Non-formeel leren is daartoe vergeleken met twee andere vormen van leren: formeel leren en informeel leren. Een belangrijk verschil met formeel leren is dat non-formeel leren niet in een schoolse setting plaatsvindt, in sterke mate uitgaat van de vraag van de lerende en in de meeste gevallen niet opleidt tot formeel erkende diploma's. Een belangrijke overeenkomst is dat beide intentionele, doelgerichte activiteiten zijn. Dit in tegenstelling tot informeel leren dat in beginsel terloops en niet gepland plaatsvindt.

In de meeste recente beleidsnota's wordt aan het non-formele leren en ook aan het informele leren veel waarde toegedicht, met zowel een economische als een sociaal- maatschappelijke functie. In het onderzoek ligt de focus op de institutionele vormen van het non-formeel leren: het aanbod van de non-formele educatie. Institutioneel is breed opgevat. Het kan zowel landelijke organisaties als plaatselijke initiatieven betreffen. Kenmerkend voor de non-formele educatie is dat het vaak decentraal, op regionaal of lokaal niveau georganiseerd en gefaciliteerd wordt.

Mede daardoor is er sprake van een rijk geschakeerd palet, dat diverse verschijningsvormen kent.

Wat betreft de ons omringende landen kan worden geconstateerd dat er, mede gestimuleerd door de Europese Commissie, een groeiende belangstelling is voor non-formeel leren en non-formele educatie als onderdeel van een beleid gericht op een leven lang leren. Vanuit de Europese Unie wordt ook gepleit voor investeringen in de professionele ontwikkeling van de non-formele educatie. Tegelijkertijd kan worden geconstateerd dat de beleidsvoornemens nog maar in beperkte mate worden geconcretiseerd en dat een gemeenschappelijk referentiekader en vergelijkbare kwantitatieve gegevens omtrent aard en omvang van de non-formele educatie grotendeels ontbreken.

Instellingen en organisaties: het palet van de non-formele educatie

4

In dit hoofdstuk staat de tweede onderzoeksvraag centraal: welke organisaties en voorzieningen kunnen worden onderscheiden en hoe kunnen deze worden gekarakteriseerd. In de vorige hoofdstukken is al geconstateerd dat de non-formele educatie een rijk palet vormt, bestaande uit een diversiteit van instellingen en organisaties. Om dat palet in kaart te brengen is een landelijke inventarisatie gehouden, is een aantal cases beschreven en is in een drietal gemeenten nagegaan op welke wijze de non-formele educatie is georganiseerd. In de volgende paragrafen worden de resultaten van deze drie inventarisaties samengevat. Daarna presenteren we op basis van deze resultaten een beschrijvingskader (een 'kapstok') voor de non-formele educatie.

De opbrengst van dit hoofdstuk mondt dus uit in een beschrijvingskader waarmee wordt gepoogd het diverse aanbod aan instellingen en organisaties met non-formele educatie op landelijk, gemeentelijk en lokaal (buurt/wijk)niveau te ordenen.

4.1 Landelijke spelers op het terrein van de non-formele educatie nader bekeken

Binnen de non-formele educatie kan op landelijk niveau een aantal spelers worden onderscheiden die in belangrijke mate het gezicht van de non-formele educatie bepalen. Door middel van een schriftelijke en deels mondelinge inventarisatie is getracht deze in kaart te brengen. Zoals eerder vermeld, betreft dit niet alle gegevens van alle spelers. Van de organisaties

waarvan dit wel (grotendeels) is gelukt, worden de basisgegevens in deze paragraaf gepresenteerd.²⁷

Het betreft:

- de Bond van Nederlandse Volksuniversiteiten (BNVU)
- de Vereniging Openbare Bibliotheken (VOB)
- de VTA-groep (VTA staat voor vorming, training en advies)
- SeniorWeb
- IVN Nederland (IVN is Instituut voor Natuurbeschermingseducatie)
- Gilde SamenSprak
- NIVON (Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk)
- het Landelijk Netwerk Moedercentra
- HOVO (Hoger Onderwijs Voor Ouderen)
- COS Nederland (COS staat voor Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking)
- de Vereniging Nederlandse Debatcentra
- de Stichting voor Volkshogeschoolwerk in Nederland
- Educom (Educatieve Omroepcombinatie)
- Instituut voor Publiek en Politiek (IPP)
- Forum
- IVIO-Didactiek (IVIO staat voor Instituut Voor Individuele Ontwikkeling)
- Kunstfactor
- Kunstconnectie
- ETV.nl (ETV staat voor Educatieve Televisie)
- Actioma
- IHSAN
- Taalles aan huis-projecten

²⁷ De meer kwantitatieve gegevens kunnen zowel betrekking hebben op 2005 als 2006. De getallen zijn uiteraard momentopnames en zullen anno 2007 (geringe) afwijkingen kunnen vertonen. Een tabel met kwantitatieve gegevens over een aantal deelnemerskenmerken is te vinden op de website 'www.cinop.nl/onderzoek' en daar klikken op Non-formele educatie.

4.1.1 BOND VAN NEDERLANDSE VOLKSUNIVERSITEITEN (BNVU)

Doel/visie

Reeds in 1921 is het volgende doel voor de volksuniversiteiten geformuleerd: de volksuniversiteit stelt zich ten doel bij te dragen tot de ontwikkeling van de totale persoonlijkheid van de inwoners van het Rijk der Nederlanden, ongeacht hun religieuze of politieke overtuiging. De volksuniversiteit is er voor iedereen, ongeacht vooropleiding, leeftijd of achtergrond. Voorop staat dat mensen de mogelijkheid wordt geboden zich onder deskundige begeleiding zo breed mogelijk te informeren.

Activiteiten

Cursussen betreffen onder meer: vreemde talen; creatieve en ambachtelijke vaardigheden; geschiedenis, kunst en cultuur; gezondheid, beweging en esoterie; informatica; wetenschap; sociale vaardigheden; cursuswerk voor bijzondere groepen; cursuswerk op maat. De talencursussen en de creatieve cursussen vormen het belangrijkste deel van het aanbod.

Gehanteerde methodiek

De cursusvorm is de voornaamste methodiek.

Aantal instellingen, afdelingen, leercentra

Er zijn 104 volksuniversiteiten, waarvan 92 procent aangesloten is bij BNVU.

Aantal beroepskrachten

220

Aantal vrijwilligers

1800

Aantal deelnemers

175.000

4.1.2 VERENIGING OPENBARE BIBLIOTHEKEN (VOB)

Algemeen

Er zijn ruim 4 miljoen mensen lid van de openbare bibliotheek, waarvan ruim 2 miljoen volwassenen. Het aantal bibliotheekbezoeken per jaar bedraagt ruim 86 miljoen. De bibliotheken verzorgen ook een aantal activiteiten dat tot de non-formele educatie kan worden gerekend.

Doel/visie

De Vereniging van Openbare Bibliotheken stelt zich ten doel om samenhang te brengen in het openbare bibliotheekwerk ten behoeve van een lerende, goed geïnformeerde en democratische samenleving. De vereniging ondersteunt lokale bibliotheken in hun maatschappelijke opdracht. Zij zet zich in voor de belangbehartiging van de leden, ontwikkelt nieuwe diensten en producten en zorgt voor onderzoek en kennisdeling.

Activiteiten/gehanteerde methodiek

Non-formele educatie in de openbare bibliotheek valt onder de noemer cultuureducatie en media-educatie. Iedere bibliotheek ontvangt groepen voor instructiebijeenkomsten, voorlees-sessies, geeft internetcursussen en verzorgt lezingen. Bibliotheken werken in veel gevallen nauw samen met onderwijsinstellingen, zowel met het basisonderwijs als het voortgezet en het beroepsonderwijs. Door de Wet inburgering is de samenwerking met roc's uitgebreid. In diverse projecten wordt verder samengewerkt met volksuniversiteiten of andere lokale organisaties zoals CWI, vrijwilligerscentrales en SeniorWebgroepen.

Veel van de activiteiten op het gebied van leesbevordering, een kerntaak gekoppeld aan de collectie van de bibliotheek, worden niet direct als 'leer'activiteiten aangemerkt. Naast de eigen activiteiten verhuurt de openbare bibliotheek lesruimtes en (digitale) leer-/werkplekken voor cursussen van derden.

Aantal instellingen, afdelingen, leercentra

De Vereniging van Openbare Bibliotheken (VOB) Nederland is een netwerk van 1200 bibliotheek-vestigingen.

De vestigingen zijn de afgelopen jaren geclusterd in ongeveer 260 organisaties (stichting, vereniging, gemeentelijke instelling) die kunnen bestaan uit meerdere stads- en/of dorpskernen.

Aantal beroepskrachten

Bijna 8.700²⁸

Aantal vrijwilligers

Ruim 4.800

Aantal deelnemers

Wat betreft de non-formele educatie geeft ongeveer een derde deel van de aangesloten organisaties aan instructiebezoeken voor volwassenen te organiseren, met in totaal ruim 35.000 deelnemers. Ongeveer eenzelfde deel meldt ook cursussen voor volwassenen te organiseren. Per organisatie gaat het dan om gemiddeld zes cursussen van meerdere dagdelen. Informatieve dagdelen worden voor ruim 72.000 deelnemers georganiseerd. Bij de gemiddelde cijfers moet rekening worden gehouden met een groot verschil tussen de grote stadsbibliotheken en kleine dorpskernen.

4.1.3 VTA-GROEP

Algemeen

De VTA-groep wordt gevormd door instituten/organisaties voor scholing, vorming en training op basis van internaatswerk. Deze instituten hebben tot nu toe voor een deel van hun werk een subsidierelatie met het ministerie van VWS. Daarnaast voeren ze marktactiviteiten uit. Waar tot voor kort het internaatswerk nog werd gesubsidieerd, is met de komst van de Wmo de afbouw van deze subsidie (per 2009) aangekondigd.

²⁸ Deze aantallen gelden voor alle activiteiten. Een uitsplitsing naar alleen non-formele educatieve activiteiten en dan ook nog naar 18+ is niet goed mogelijk. De aantallen betreffen 2006.

Doel/visie

De VTA-instellingen verrichten hun activiteiten vanuit een visie op organisatieontwikkeling, verandermanagement en participatie van direct betrokkenen. Men speelt in op de specifieke vragen van diverse gebruikers(groepen).

Activiteiten

Een globale door de centra gehanteerde indeling is:

- kadertraining vrijwilligersorganisaties ('vws-werk') en meer recent Wmo-adviesraden;
- training op het gebied van medezeggenschap en participatie in bedrijven ('OR-werk', veelal medegefinancierd door GBIO);
- marktconform werk (bijvoorbeeld cursussen voorbereiding op pensionering).

Voorbeelden van activiteiten specifiek voor vrijwilligers zijn:

- trainingen voor vrijwilligers die functioneren in Vrijwillige Terminale Zorg en bij Hospices;
- trainingstrajecten voor vrijwilligers van patiëntenorganisaties;
- het scholen van vrijwilligers die als bestuurder op lokaal, regionaal of landelijk niveau actief zijn.

Gehanteerde methodiek

Kenmerkend is het internaatskarakter. In de toekomst willen de VTA-instituten zich ook verder profileren "(...) als expertisecentra waar kennistransfer plaatsvindt tussen standpunten en acties van verschillende actoren rond specifieke vraagstukken en thema's".

Aantal instellingen

De VTA-groep bestaat uit: Odyssee, FNV Formaat, SBI, Stavoor, SSKO (KdK, Essenburgh, School voor Wijsbegeerte) en Blooming.

Aantal deelnemers

100.000

4.1.4 SENIORWEB

Doelstellingen/visie

De missie van SeniorWeb is om ouderen (50+) die niet met de computer zijn opgegroeid, de voordelen van computer en internet zelf te laten ervaren. Kennis van de computer en internet wordt gezien als middel voor maatschappelijke participatie, communicatie, actief burgerschap, zelfontplooiing, bewust consument zijn, beoefenen van hobby's, eenzaamheidspreventie en zelfredzaamheid.

Activiteiten

Vanuit het landelijk bureau vinden er twee hoofdactiviteiten plaats:

- openbaar toegankelijke website: hier vindt men artikelen over computeronderwerpen en interactieve delen (fotowedstrijd, peilingen enzovoort);
- ledenactiviteiten: Computerhulp, Enter magazine, Webcontact, Kortingen, Cursussen.

SeniorWeb biedt mogelijkheden tot leren, vooral via de website en in plaatselijk georganiseerde cursussen. Het gaat om beginnerscursussen en een ruim aanbod van cursussen en workshops voor gevorderden.

SeniorWeb biedt ook praktische hulp door de ledendienst PC Hulp (helpdesk via e-mail en PC Hulp aan Huis voor het oplossen van softwareproblemen).

Ten slotte biedt SeniorWeb allerlei (vervolg)activiteiten aan, waardoor de nieuwe computervaardigheden geoefend worden en blijvende kennis kan ontstaan (voorbeelden: mailgroepen, fotowedstrijd en ledenforum).

Gehanteerde methodiek

Landelijke en lokale activiteiten vullen elkaar aan en versterken elkaar. Bij de activiteiten geldt een integrale aanpak. SeniorWeb gaat uit van de formule leren – helpen – doen.

In de leercentra vinden verschillende activiteiten plaats, zoals: cursussen, workshops, inloop, oefenen onder begeleiding, themabijeenkomsten, presentaties, internetten onder begeleiding, advies bij softwareproblemen, deelname door middel van demonstraties aan lokale evenementen.

Aantal instellingen, afdelingen, leercentra

Er zijn circa 320 leercentra²⁹ verspreid over het gehele land. De leercentra zijn meestal lokale samenwerkingsverbanden waar vrijwilligers van SeniorWeb in samenwerking met andere organisaties computeractiviteiten voor senioren organiseren en uitvoeren. De lokale partnerorganisaties zijn bijvoorbeeld Rabobanken, bibliotheken, afdelingen van ouderenbonden, woonzorgcentra en buurthuizen.

Aantal beroepskrachten

Op het landelijke bureau achttien (deels fulltime, deels parttime).

Aantal vrijwilligers

2200

Aantal deelnemers (leden)

80.000

4.1.5 IVN NEDERLAND***Doelstellingen/visie***

Het IVN richt zich op een duurzame samenleving door het vergroten van de betrokkenheid van mensen bij natuur, milieu en landschap. Daarbij gaat het zowel om persoonlijke ontplooiing (circa 20%), sociale integratie (circa 20%), actief burgerschap (circa 20%) en scholing/educatie en voorlichting (circa 40%).

Gehanteerde methodiek en activiteiten

Het accent ligt op cursussen en training (circa 33%), studiekringen (circa 20%) en beheerswerk (circa 40%). Wat dit laatste betreft gaat het om onderhandelen met gemeenten, het maken van inventarisaties, excursies en het werken in het veld. Daarnaast worden lezingen gegeven en conferenties georganiseerd (circa 5% van de activiteiten).

²⁹ Situatie per november 2007.

Aantal instellingen, afdelingen, leercentra

IVN heeft 178 afdelingen.

Aantal beroepskrachten

140

4.1.6 GILDE SAMENSpraak

Doelstellingen/visie

Doel is het bevorderen van de sociale integratie door verhoging van de taalbeheersing van anderstaligen.

Activiteiten

Gilde SamenSprak is het taal- en integratieproject van Gilde Nederland. Het brengt Nederlanders en anderstaligen bij elkaar om de Nederlandse taal en cultuur te delen. Vrijwilligers bieden anderstaligen de mogelijkheid om op een informele wijze Nederlands te spreken. Bijvoorbeeld thuis of tijdens een wandeling. Door in de praktijk met de taal aan de slag te gaan, verbetert de spreekvaardigheid en integreert de anderstalige sneller en gemakkelijker in de maatschappij.

Het is aan de anderstalige en de vrijwilliger zelf hoe vaak zij afspreken, maar gemiddeld is dat één tot anderhalf uur per week. Een coördinator informeert en instrueert de nieuwe vrijwilligers.

Gehanteerde methodiek

De begeleider en de anderstalige hebben gemiddeld een jaar contact met elkaar. Een vrijwilliger en een anderstalige vormen een koppel, komen bij elkaar op bezoek of gaan met elkaar wandelen, naar een museum enzovoort.

Aantal instellingen, afdelingen, leercentra

Er zijn 56 projecten.

Aantal beroepskrachten

Naar schatting maakt 30 procent van de projecten gebruik van (een aantal uren van) beroepskrachten. Dit vooral als het project onder een vrijwilligerscentrale, Humanitas, VluchtelingenWerk of een welzijnsstichting valt.

Aantal vrijwilligers

Ruim 2200

Aantal deelnemers

2700

4.1.7 NIVON

Doelstellingen/visie

Het NIVON wil een vrijplaats zijn voor mensen die zich willen ontplooiën, ontwikkelen, ondernemen, ontdekken en ontspannen. Dat alles vanuit een sociale invalshoek en met respect voor natuur en cultuur.

Het NIVON is een vereniging en aangesloten bij de internationale organisatie van natuurvrienden.

Activiteiten

Het NIVON biedt allerlei activiteiten, mogelijkheden en producten aan die de doelstellingen helpen realiseren. Dit kunnen reizen zijn waarin leden samen op avontuur gaan, maar ook thema-activiteiten, jongeren survivaltochten of eenouderweekenden. Daarnaast zijn er natuurvriendenhuizen en kampeerterreinen en verder de lokale afdelingen met hun gevarieerde activiteiten.

Gehanteerde methodiek

Het NIVON is een vereniging met veel sectoren en groepen (qua leeftijd, activiteit en gebied). Derhalve zijn ook de methodieken divers. In de afdelingen zijn lezingen en cursussen een veel gebruikt instrument maar ook trainingen, studiekringen en discussiegroepen zijn gangbaar. Een

belangrijk element in het werk is dat men leert, ontdekt en zich ontplooit tijdens de activiteit zelf.

De eigen betrokkenheid en verantwoordelijkheid is groot. De deelnemer ontwikkelt zelf een programma mee.

Aantal instellingen, afdelingen, leercentra

Bij de ongeveer 50 lokale afdelingen is non-formele educatie een vast onderdeel van het pakket.

Aantal beroepskrachten

35

Aantal deelnemers

32.000 (leden, waaronder ook veel jongeren)

4.1.8 LANDELIJK NETWERK MOEDERCENTRA

Doelstellingen/visie

Het doel van een Moedercentrum is het ontdekken en ontwikkelen van talenten en het bevorderen van zelfredzaamheid en participatie van vrouwen (eventueel mannen) dan wel moeders. Een tweede doel is het bevorderen van sociale cohesie in achterstandswijken. Vrouwen zijn zelf verantwoordelijk voor de ruimte of het gebouw. Alle functies, diensten en activiteiten worden opgezet en gerund vanuit de initiatieven en capaciteiten van de vrouwen. Het werk wordt samen met vrijwilligers georganiseerd door gastvrouwen. De gastvrouwen werken vaak in een gesubsidieerde baan. De activiteiten kennen een open karakter en zijn door hun laagdrempeligheid voor iedereen toegankelijk.

Bij alle activiteiten kunnen de kinderen worden meegenomen. Voor hen is er een eigen aanbod of er zijn activiteiten samen met de moeders.

In principe staat ieder Moedercentrum open voor alle buurtbewoners, maar in de praktijk bestaat het merendeel van de bezoekers uit moeders met jonge kinderen, met weinig of geen (beroeps)opleiding, geen werk of een aantal uren werk in de verzorging of als poetsvrouw.

Activiteiten

Activiteiten zijn gericht op:

- emancipatie, inburgering, integratie, sociale activering en maatschappelijke participatie;
- zelfredzaamheid;
- de opvoeding van kinderen;
- scholing en het vinden van (betaald) werk;
- de multiculturele samenleving;
- de ontwikkeling van buurt of wijk en de sociale cohesie daarbinnen.

Gehanteerde methodiek

Er wordt een mix aan methoden gehanteerd. Methodieken zijn: creatieve workshops, creatieve werkplaatsen, lessen, cursussen en (thema)bijeenkomsten. Verder trainingen voor vrijwilligers.

Aantal instellingen, afdelingen, leercentra

Bij het Landelijk Netwerk Moedercentra zijn ongeveer 40 centra aangesloten.

Aantal beroepskrachten

Het merendeel van de centra wordt ondersteund door een medewerker van een welzijnsorganisatie en valt formeel onder de verantwoordelijkheid van die welzijnsinstelling.

4.1.9 HOVO**Doelstellingen/visie**

Als doelen zijn geformuleerd:

- bevrediging van leergierigheid en nieuwsgierigheid;
- oude kennis ophalen en bijspijkeren;
- bijhouden van moderne ontwikkelingen in het oorspronkelijk gestudeerde vakgebied;
- kennismaken van nieuwe vakgebieden;
- kennismaken van nieuwe bronnen van historisch onderzoek;
- maatschappelijke betrokkenheid;
- sociale contacten in de vorm van de vereniging van cursisten.

Activiteiten en gehanteerde methodiek

Cursisten volgen korte cursussen (4 tot 6 colleges van 2x drie kwartier) dan wel leergangen (10 tot 14 bijeenkomsten van 2x drie kwartier). Een leergang wordt meestal afgesloten met een werkstuk, terwijl voor een cursus een tentamen wordt afgelegd. Voor een met succes gevolgde leergang kan een certificaat worden behaald. Er worden verder lezingencycli gegeven of losse lezingen (deelnemers variërend van 75 tot 500 personen). Ook zijn er reiscursussen, excursies, museumbezoek enzovoort.

Aantal instellingen, afdelingen, leercentra

Er zijn vijftien HOVO's, verbonden aan universiteiten en/of hogescholen in Nederland.

Aantal beroepskrachten

Elke HOVO heeft: een coördinator en soms administratieve assistentie. Docenten krijgen of een honorarium, gekoppeld aan het aantal uren of een onkostenvergoeding.

Aantal vrijwilligers

Alle HOVO's beschikken over vrijwilligers die hand- en spandiensten verrichten. Dit zijn meestal (ex-)cursisten.

Aantal deelnemers

24.000

4.1.10 COS

Doelstellingen/visie

COS Nederland is de landelijke vereniging van centra voor internationale samenwerking. COS'en zijn onafhankelijke regionale advies- en projectorganisaties voor internationale samenwerking. Ze hebben als doel: het versterken van het draagvlak voor een rechtvaardige en duurzame wereld door de burgers in Nederland actief te betrekken bij activiteiten voor internationale samenwerking en discussies over mondiale vraagstukken.

Activiteiten/methodiek

COS' en adviseren en begeleiden bij het opzetten en financieren van ontwikkelingsprojecten en initiatieven voor internationale samenwerking, verlenen service en fungeren als regionale vraagbaak en kennisbank. Daarnaast organiseren ze non-formele educatieve activiteiten zoals workshops en trainingen over subsidieprogramma's, interculturele communicatie en fondsenwerving. Verder stimuleren ze het maatschappelijk debat over mondiale vraagstukken en internationaal beleid.

Aantal instellingen, afdelingen, leercentra

Er zijn 15 regionale centra voor internationale samenwerking met ruim 480 projecten.

Aantal beroepskrachten

155 (94 fte's)

4.1.11 VERENIGING NEDERLANDSE DEBATCENTRA

Algemeen

De Vereniging Nederlandse Debatcentra is een in 2003 opgericht samenwerkingsverband van (lokale) debatcentra en debatpodia in Nederland. Het publieke debat is een wezenlijk onderdeel van de democratische rechtsstaat dat bijdraagt aan informatieoverdracht en meningsvorming.

De vereniging streeft naar samenwerking in programmering, fondsenwerving, professionalisering en kwaliteitsbevordering.

Aangesloten zijn: Arminius (Rotterdam), BrabantBalie (Tilburg), De Rode Hoed (Amsterdam), Debat aan de Markt (Enschede), Debatcentrum Waag (Groningen), Dwarsdiep (Groningen), Felix Meritis (Amsterdam), Instituut voor Verborgene Kennis (Den Haag), LOKAAL (Rotterdam), LUX (Nijmegen), TUMULT (Utrecht), VU-podium (Amsterdam en landelijk) en Zaal de Unie (Rotterdam).

Doelstellingen/visie

Het organiseren van het debat om de democratische discussie aan te zwengelen en te stimuleren en daarmee bij te dragen aan de burgerschapsvorming.

Activiteiten

De organisatie van debatklassen, beleidsdebatten en themadebatten. Beleidsdebatten betreffen beleidsontwikkelingen (bijvoorbeeld de relatie tussen kunst en politiek). Deze resulteren veelal als input voor de beleidsadvisering. Thematische debatten betreffen onderwerpen als werkgelegenheid, onderwijs en integratie, de verkiezingen.

Gehanteerde methodiek

Het organiseren van debatten.

Aantal instellingen, afdelingen, leercentra

Er zijn in Nederland dertien debatcentra.

Aantal deelnemers

8300 (bezoekers)

4.1.12 STICHTING VOOR VOLKSHOGESCHOOLWERK IN NEDERLAND

Doelstellingen/visie

De Stichting voor Volkshogeschoolwerk in Nederland biedt financiële steun aan projecten en activiteiten die in de lijn liggen met haar historische doelstellingen. Het aanbod geldt voor professionele instellingen, sociale bewegingen en vrijwilligersorganisaties op het terrein van sociaal-cultureel vormingswerk, volwasseneneducatie en zorg en welzijn. Voorwaarde om een financiële bijdrage te ontvangen is dat het om 'leren' gaat, gericht op vernieuwing en weerbaarheid, mondigheid en het verantwoordelijkheidsbesef van de deelnemers. Verder wil de Stichting groepen ondersteunen die uit de boot dreigen te vallen en richt zij zich op nieuwe spelers op het maatschappelijk toneel.

Activiteiten

De Stichting stimuleert met name projecten gericht op het bevorderen van:

- participatie;
- integratie van immigranten en asielzoekers;

- communicatie tussen verschillende bevolkingsgroepen;
- het publieke debat;
- contacten tussen lotgenoten;
- het functioneren van vrijwilligers, opdat zij hun taken beter kunnen uitvoeren;
- deskundigheidsbevordering en training.

Gehanteerde methodiek

Samen met andere organisaties zet de Stichting zich in voor:

- nieuwe projecten en cursussen, binnen en buiten de (vroegere) volkshogescholen en het vormingswerk-in-internaatverband;
- de organisatie van studiedagen en conferenties over thema's en methoden in de volwasseneneducatie in Nederland;
- het stimuleren van studies naar en publicaties over ontwikkelingen in de praktijk van de volwasseneneducatie, nieuwe werkvormen en projecten;
- het onderhouden van contacten met verwante organisaties in het buitenland en deelnemen aan de internationale fora van de volwasseneneducatie.

4.1.13 Educom

Doelstellingen/visie

Educatie (op het gebied van onderwijs, scholing en vorming) is een van de pijlers waarop het publieke omroepstelsel rust. Educom is binnen het bestel de instelling die daarvoor in het bijzonder zorg draagt. Het is het samenwerkingsverband van Teleac/NOT en RVU. Beide instellingen hebben een zelfstandige positie binnen het geheel van de publieke omroep en zijn binnen het verband van Educom de verzorgers van het educatieve programma-aanbod van de publieke omroep. Educom verzorgt méér dan het wettelijk minimum van 500 uur televisiezendtijd en 475 uur radiozendtijd per jaar.

De educatieve omroep wordt gedreven door maatschappelijke idealen: hij wil bijdragen aan een maatschappij waarin optimale participatie en mondigheid van iedereen worden bevorderd, waarbinnen uitsluitingstendensen worden tegengegaan en respect bestaat voor meningen en leefstijl van anderen.

Activiteiten/gehanteerde methodiek

De keuze van zwaartepunten in de programmering van Educom is gebaseerd op onderzoek naar de maatschappelijke trends, waaruit de educatieve behoeften worden afgeleid. Van groot belang is hierbij het contact met wetenschappelijke en maatschappelijk georiënteerde instellingen, met werkgevers- en werknemersorganisaties, onderwijsorganisaties, gezondheidsorganisaties, consumentenverenigingen enzovoort. Deze gestructureerde wijze van werken levert het maatschappelijk draagvlak voor de keuze van de thema's en biedt een basis voor samenwerking bij de uitwerking.

Educom wil, op basis van deze werkwijze, functioneren als een spil in het brede veld van onderwijs, scholing en vorming. Hij streeft naar het vervullen van een platformfunctie, stimuleert maatschappelijke discussie en geeft plaats aan debat tussen gebruikers.

Aantal deelnemers

167.000, dit betreft het gemiddelde programmabereik van 18 jaar en ouder. Het gaat dan om volwassenen die minstens vijf minuten van een programma hebben gezien.

4.1.14 INSTITUUT VOOR PUBLIEK EN POLITIEK (IPP)

Algemeen

Het Instituut voor Publiek en Politiek produceert onder meer Stemwijzers bij verkiezingen, referendumwijzers in opdracht van gemeenten, opiniewijzers bij diverse participatieprojecten of debatten. Op de eigen site wordt via dossiers informatie over politiek en maatschappij gegeven. Daarnaast produceren ze schriftelijk materiaal met informatie over politiek. Dit wordt in cursussen of door individuele burgers of groepen gebruikt.

De vraag komt deels via opdrachtgevende (deel)gemeenten, deels via organisaties. Als de opdrachtgever een landelijke overheidsdienst is, is de werving in handen van het IPP. Kanalen: internet, regionale media, regionaal werkende organisaties. Middelen: convocaties op naam, free publicity, advertenties en opiniewijzers.

Doelstellingen/visie

Het bevorderen van politieke en/of maatschappelijke participatie, kortom: actief burgerschap.

Activiteiten

Het aanbod van het IPP bevat de volgende kernactiviteiten:

- cursussen (over met name lokale politiek; over besturen in vrijwilligersorganisaties) voor allochtonen en allochtone vrouwen in opdracht van (deel)gemeenten. Werving is in handen van de opdrachtgevende (deel)gemeente;
- landelijke debatreeksen in 2006 over het kiesstelsel en in 2006 en 2007 over de toekomst van de EU (brede doelgroep: alle volwassen burgers in de regio waar het debat georganiseerd wordt);
- ongeveer vijf keer per jaar informatieve discussiebijeenkomsten over actuele politieke ontwikkelingen in een specifiek Europees land (meestal naar aanleiding van verkiezingen in dat land), voor volwassenen die in betreffende staat geïnteresseerd zijn;
- de Haagse Tribune: dagprogramma waarin scholieren van voortgezet onderwijs en incidenteel groepen volwassenen kennis maken met de Haagse parlementaire politiek;
- op aanvraag (circa 15-30 keer per jaar) lezingen over politiek in Nederland of specifiek over politieke participatie; korte trainingen voor gemeenteambtenaren/raadsleden over de organisatie van burgerparticipatie; voor volwassen burgers over lobbyen en invloed uitoefenen op (lokaal) politiek bestuur.

Gehanteerde methodiek

Cursussen, debatreeksen, discussiebijeenkomsten, lezingen en korte trainingen.

4.1.15 FORUM**Activiteiten/Gehanteerde methodiek**

Forum concentreert zich op vier gebieden: onderwijs algemeen, onderwijs en opvoeding, multiculturaliteit en doelgroepaanbod van lokale zelforganisaties:

- In het kader van het project Platform Allochtone Ouders en Onderwijs worden vanuit Forum aan 400 leden (te weten ouders) trainingen, cursussen, workshops aangeboden om hun kennis, ervaring en inzicht te vergroten, vooral op het terrein van onderwijs.
- Vanuit dit Platform worden bijeenkomsten georganiseerd voor andere groepen ouders. Ook hier doen ouders kennis op, worden zij getraind op diverse thema's, zoals

medezeggenschapsraad, schooluitval, VVE, stage, opvoeden enzovoort. Inschatting is dat circa 3.000 ouders dit traject hebben doorlopen.

- Forum-breed worden talloze onderwerpen behandeld, waarin mensen kennis opdoen op het terrein van diversiteit en multiculturaliteit. Ook hierbij staan de thema's radicalisering, arbeidsmarkt, ondernemerschap, vrouwenemancipatie en inburgering centraal. Inschatting: 5.000 mensen per jaar.
- De lokale zelforganisaties, welzijnsinstellingen organiseren talloze bijeenkomsten waarbij kennisoverdracht centraal staat richting diverse doelgroepen. Inschatting is dat ongeveer 10.000 mensen deze kennismogelijkheden benutten. Hier en daar wordt deze deskundigheidsbevordering gewaardeerd met certificaten.

4.1.16 IVIO-DIDACTIEK

De informatie betreft de non-formeel educatieve activiteiten in Amsterdam en Utrecht. Dat zijn de locaties waar in 2006 en 2007 de meeste cursussen zijn gegeven. Uitvoerder is IVIO-Integratie.

Doelstellingen/visie

In Amsterdam: voornamelijk taalverhoging voor sociale integratie en om meer kansen op de arbeidsmarkt te hebben. In Utrecht loopt een inburgeringstraject gericht op zelfredzaamheid. Het gaat dan om professionele zelfredzaamheid (in combinatie met toeleiding naar werk), educatieve zelfredzaamheid (in combinatie met een eventuele vervolgopleiding, bijvoorbeeld een mbo-opleiding) en sociale zelfredzaamheid (in combinatie met dagelijks leven en opvoedkundige taken).

Activiteiten/gehanteerde methodiek

IVIO-Integratie heeft trajecten voor oudkomers en voor nieuwkomers. In Utrecht wordt gewerkt met een klassikale methode, waarbij naast de taalcomponent ook maatschappelijke oriëntatie (MO) een belangrijk onderdeel van het inburgeringstraject is. Bij de oudkomerstrajecten is MO in de lessen geïntegreerd. Tijdens die lessen brengen deelnemers onder meer een bezoek aan bibliotheken, welzijnsorganisaties en de GGD. Nieuwkomers krijgen tijdens een blok van dertien weken twee dagdelen per week MO.

4.1.17 Kunstfactor

Kunstfactor, het sectorinstituut voor de amateurkunst, vertegenwoordigt de belangen van de 5,5 miljoen mensen in Nederland die individueel of in georganiseerd verband kunst maken zonder dat ze hiermee in hun levensonderhoud voorzien. Kunstfactor is op 1 januari 2007 ontstaan uit een fusie van Theaterwerk NL, het Landelijk Centrum voor Amateurdans (LCA), de Stichting Beeldende Amateurkunst (SBA), Stichting Schrijven en Unisono.

Doel/Visie

Kunstfactor is de landelijke organisatie voor de ontwikkeling en promotie van amateurkunst en biedt ondersteuning, advies, educatie en bevordert de kwaliteit en de infrastructuur.

Activiteiten/methodiek

De hoofdtaken die Kunstfactor zichzelf bij de oprichting heeft gesteld, zijn onder meer:

- het promoten en beter positioneren van amateurkunst in de volle breedte;
- het geven van advies en informatie en het initiëren van onderzoek en publicaties;
- het ontwikkelen van raamleerplannen en het initiëren en (deels) organiseren van cursussen en workshops;
- Het organiseren van expertmeetings, festivals en netwerken.

Werknemers

In 2007 werkten er ruim 80, veelal specialistische, medewerkers.

Amateurkunst

5,5 miljoen personen van 6 jaar en ouder beoefenen, gemiddeld meer dan 50 minuten per week, een of meer vormen van amateurkunst (beeldend, muziek, audiovisueel, dans, schrijven, theater). Van deze groep is ongeveer 4,3 miljoen 15 jaar of ouder.³⁰ Een deel van deze personen is verenigd in 30.000 verenigingen.

Vrijwilligers

440.000 personen (8% van de amateurkunstbeoefenaars) doen regelmatig vrijwilligerswerk.

³⁰ Een precieze toewijzing naar non-formele, educatieve activiteiten en naar 18+ is niet goed mogelijk.

Werkgelegenheid

- 10.000 personen werken in de amateurkunst als artistiek leider (choreograaf, regisseur, dirigent en dergelijke);
- 5.000 personen zijn werkzaam als docent/instructeur;
- 20.000 volledige werkplekken (fte's) omvat de werkgelegenheid in de sector amateurkunst, waarvan 4.600 in de Centra voor de Kunsten.

4.1.18 Kunstconnectie³¹

Kunstconnectie is een branche- en werkgeversvereniging waarbinnen meer dan 180 instellingen voor kunsteducatie, kunstparticipatie en actieve kunstbeoefening zich hebben verenigd. De vereniging Kunstconnectie is in 2001 ontstaan op initiatief van de werkgeversvereniging VKV en stichting Bolwerk, het overlegplatform voor provinciale instellingen voor kunst & cultuur.

Doel/Visie

Kunstconnectie behartigt de belangen van haar leden en faciliteert de aangesloten instellingen bij de ontwikkeling van de eigen organisatie en het werk.

Activiteiten/methodieken

Het activiteiten aanbod van Kunstconnectie bestrijkt een range van arbeidsrechtelijke zaken tot thematische netwerken:

- Kunstconnectie maakt afspraken over arbeidsvoorwaarden met de bonden, houdt juridisch spreekuur, geeft advies over werkgeverszaken en organiseert ledencongressen.
- Het project 'Kwaliteitszorg en certificering' biedt instellingen voor kunsteducatie en -participatie de mogelijkheid via een zelfevaluatie de kwaliteit van hun organisatie te bepalen en een onafhankelijk kwaliteitskeurmerk te behalen.
- Het in ontwikkeling zijnde Benchmark-project stelt de instellingen in staat bedrijfsgegevens op een professionele manier te verzamelen en deze gegevens te vergelijken met andere instellingen voor kunsteducatie.

³¹ Bron cijfermateriaal: Kunstfactor (2007). *AK OK!: amateurkunst in cijfers*.

- De Brancheacademie is een marktplaats/website waar aanbieders van cursussen, trainingen en workshops hun producten en diensten onder de aandacht van de lidinstellingen kunnen brengen.
- Kunstconnectie reikt elk jaar de Jan Kassiesprijs uit voor het beste project waarbij scholen (primair en voortgezet onderwijs) samenwerken met amateurkunstenaars of amateurkunstverenigingen om kunsteducatie vorm te geven onder of na schooltijd.
- De vereniging kent verschillende uitwisselingsnetwerken en een aantal thematische netwerken en geeft alleen of in samenwerking met anderen publicaties uit.

Aantal leden

Het aantal leden van de vereniging bedroeg in 2006: 181. Dit is ongeveer 85 procent van de Centra voor de Kunsten en provinciale instellingen voor kunst en cultuur. Het aantal volledige werkplekken in de Centra voor de Kunsten was: 4.600.

Aantal deelnemers

Het aantal amateurkunstenaars dat kunstonderwijs volgt, is: 925.000³². Hiervan volgen 425.000 les op een van Centra voor de Kunsten in het land. De overige amateurkunstenaars krijgen les van particuliere docenten.

4.1.19 ETV.nl

ETV.nl staat voor Educatieve Televisie en is thans te zien in de regio's Rotterdam, Haaglanden, Utrecht, Amsterdam, Groningen³³, Drenthe, Brabant, Gelderland en Overijssel. Het is een initiatief van het Albeda College (Rotterdam), de Mondriaan onderwijsgroep (Den Haag), het ROC van Amsterdam en ROC Midden Nederland (Utrecht). Sinds 1999 werken deze vier aanbieders van beroepsonderwijs en volwasseneneducatie samen met de (lokale) overheid aan de realisatie van educatieve televisie in een mediamix. ETV.nl biedt een nieuw multimediaal concept met televisie, teletekst, internet en lesmateriaal. Vanaf 1 oktober 2003 werken de roc's op landelijk niveau samen in Stichting Expertisecentrum ETV.nl (zie Jaarverslag 2006). Het

³² Een precieze toewijzing naar non-formele, educatieve activiteiten en naar 18+ is helaas niet goed mogelijk.

³³ Opgenomen in paragraaf 4.2.1, pagina 57.

Expertisecentrum ondersteunt roc's als ze in hun regio met ETV.nl willen beginnen. Vanaf 2006 is de subsidiëring door OCW en SZW gestopt en gaat men op eigen benen door.

Doelstelling/visie

ETV.nl wil via een multimediamix (educatieve) achterstandsgroepen bereiken, hen leiden naar onderwijs en arbeidsmarkt en hun vaardigheden vergroten. Bij (educatieve) achterstandsgroepen gaat het om oud- en nieuwkomers, (langdurig) werklozen en arbeidsongeschikten, opvoeders met een onderwijsachterstand, laaggeletterden en sociaal geïsoleerde ouderen.

Activiteiten

ETV.nl kent een aanbod van multimediale programma's over taal, werk, samenleving, onderwijs, opvoeding en gezondheid. ETV.nl is meer dan alleen televisie. De afgelopen jaren zijn veel programmaserieën gemaakt en uitgezonden. Bij het merendeel van de programma's heeft ETV.nl websites ontwikkeld met aanvullende informatie, docentmateriaal en materiaal voor cursisten en andere belangstellenden. Ook bij programma's van andere organisaties is lesmateriaal gemaakt. De meeste televisieprogramma's zijn ook via de website te bekijken, waar en wanneer men maar wil. Verder kan men via de website docent- en cursistmateriaal downloaden, series bestellen, programma-informatie en uitzendschema's bekijken, internetoefeningen maken en z'n mening geven in een poll.

Een van activiteiten is het multimedia-initiatief *Lees en schrijf!* Dit initiatief maakt deel uit van het *Aanvalsplan Laaggeletterdheid 2006-2010*. Het Expertisecentrum is een van de drie uitvoerders van het *Landelijk Aanvalsplan Laaggeletterdheid*. De andere zijn: Stichting Lezen & Schrijven en CINOP.

Gehanteerde methodiek

De multimediamix bestaat uit een combinatie van educatieve televisie met andere media, zoals internettoepassingen, teletekst, schriftelijk materiaal en face-to-face onderwijsactiviteiten.

Bereik

In de periode maart tot en met december is de website door een kleine 170.000 unieke bezoekers bezocht. Ze blijven gemiddeld vijf minuten op de website. In totaal bekijken bezoekers de programmapagina's ongeveer 107.000 keer. De top vijf van meest bezochte

programma's is: *Taalklas.nl 1-12*, *Blokletters*, *Kijk op Geld*, *Aan het werk* en *Taalklas*. Docenten hebben bij elkaar zo'n 15.000 documenten gedownload. Om gratis lesmateriaal van de website te kunnen downloaden, moeten professionals zich eerst registreren en inloggen. Begin 2007 stonden in totaal bijna 7.000 professionals geregistreerd.

4.1.20 Actioma

Actioma is een landelijke onderzoeks- en ontwikkelingsorganisatie gericht op de maatschappelijke activering van voornamelijk vrijwilligers uit katholieke kring en op de ondersteuning van professionals (consulenten maatschappelijk activeringswerk) die deze vrijwilligers begeleiden. Deze vrijwilligers en professionals zetten zich in voor de verbetering van de positie van kwetsbare groepen in de samenleving.

Doelstellingen/visie

De educatieve activiteiten hebben hoofdzakelijk actief burgerschap ten doel; tevens sociale integratie en persoonlijke ontplooiing.

Activiteit

Educatie is niet het hoofddoel van Actioma, maar is wel aan de orde op verschillende manieren:

- kadervorming en deskundigheidsbevordering, van een cursus basismethodiek tot colleges en workshops over maatschappelijke vraagstukken zoals armoede en maatschappelijke uitsluiting;
- ingebouwde educatie binnen projecten gericht op maatschappelijk activering van vrijwilligers die zich willen inzetten voor maatschappelijke vraagstukken. Het betreft dan veelal studiedagen en ingelaste educatieve momenten. Veel op zich staande cursussen worden er niet gegeven.

De doelgroep die bereikt wordt, bestaat dus uit vrijwilligers die zich op basis van hun katholieke levensbeschouwing in willen zetten voor kwetsbare groepen in de samenleving.

Gehanteerde methodiek

Soms start men een cursus voor een groep vrijwilligers die zich in willen zetten voor een bepaald maatschappelijk vraagstuk. Een follow-up volgt in terugkomdagen waarbinnen reflectie over de praktijk centraal staat. Het merendeel van het educatieve aanbod bestaat uit thema-avonden en studiedagen die ingebouwd worden in een project. Actioma organiseert ook veel lezingen (30 à 35 per jaar).

4.1.21 IHSAN

IHSAN is het islamitisch instituut voor maatschappelijke activering. Meer in het algemeen geldt dat educatie in de islamitische traditie vooral gericht is op ethische vorming. Leren voor werk komt in de islam op de tweede plaats. Hier zou rekening mee gehouden moeten worden in het onderwijs om schooluitval te voorkomen.

Naast de moskeeorganisaties zijn er ook enkele landelijke islamitische organisaties die educatieve projecten uitvoeren, zoals de Nederlandse islamitische federatie, Islamitische Stichting Nederland, Islamitisch Cultureel Centrum, Islamitische Universiteit van Europa, Islamitische universiteit Rotterdam, Islam en Dialoog, Stichting Dar al-ilm en Stichting Al-Nisa (islamitische vrouwenorganisatie).

Naast taalcursussen (Nederlands, Engels, Arabisch en Turks) worden er ook cursussen islam en de geschiedenis van de islam (islamologie), kunstzinnige cursussen (muziek, schilderen, kalligrafie) en lezingen gegeven. De instap is drempelloos. Er worden diploma's uitgereikt, maar deze zijn niet erkend.

Doelstellingen/visie

De educatieve activiteiten zijn gericht op sociale integratie met als subdoelstellingen het vergroten van zelfstandigheid en zelfredzaamheid.

Activiteiten/gehanteerde methodiek

Van de 120 onderzochte moskeeën en moskeeorganisaties waren er ten tijde van het onderzoek 94 (78%) min of meer maatschappelijk actief (53 sterk en 41 beperkt): sociaal-culturele en educatieve activiteiten, sportieve en recreatieve activiteiten in eigen kring en interculturele en interreligieuze activiteiten voor een brede doelgroep. De educatieve activiteiten nemen naast de

interreligieuze en -culturele activiteiten een prominente plaats in binnen het geheel van maatschappelijke activiteiten.

De top vijf van de educatieve activiteiten is:

- opvoeding (twee tot tien keer per jaar);
- politiek: verkiezingen en andere politieke thema's (eenmalige activiteit);
- Nederlandse taal (duurt minimaal enkele maanden en maximaal een jaar);
- voorlichting over onderwijszaken (twee tot tien keer per jaar);
- huiswerkbegeleiding (een of twee keer per week gedurende het gehele jaar).

Daarnaast vinden ook ict-cursussen, kadercursussen, studieweekends en gezondheidscursussen plaats. Deze worden voor verschillende doelgroepen structureel aangeboden.

Overige educatieve activiteiten bestaan uit naaicursussen, muziekcursussen, zwemlessen, boekenexposities en lezingen. De moskeeën en moskeeorganisaties zijn actief betrokken bij diverse interculturele en interreligieuze activiteiten, waarbij zij ook buurtbewoners betrekken.

4.1.22 Taalles aan huis-projecten

Doelstellingen/visie

Het programma *Taalontmoetingen* omvat projecten, verspreid over heel Nederland, waarbij vrijwilligers ingezet worden om laagdrempelige taalactiviteiten uit te voeren, doorgaans bij de deelnemers thuis. Doel is verhoging van participatie.

Activiteiten

Het gaat om 36 projecten. De projecten hebben in doorsnee een looptijd van drie jaar. Per project nemen gemiddeld 50 vrouwen deel.

4.2 Acht voorbeelden van non-formele educatie

De bedoeling van de casestudies is een beeld te geven van wat zich in de praktijk feitelijk afspeelt op het gebied van non-formele educatie.

Hieronder staan de projecten kort beschreven en op welke criteria ze geselecteerd zijn. Tevens wordt een aantal trends weergegeven die we uit de onderzochte casussen hebben afgeleid.

4.2.1 De casussen kort beschreven³⁴

DE BUURTACADEMIE MIDDEN-DRENTHE

De doelstelling van De Buurtacademie is een leven lang leren in de eigen leefomgeving. Het gaat hierbij om vraaggestuurde educatie. De doelgroep is elke dorpsbewoner boven de 18 jaar. Kenmerkend voor De Buurtacademie is het op maat gesneden educatieve aanbod, dat in de buurt wordt uitgevoerd. Het aanbod loopt van cursussen voor vrijwilligers tot opvoedingsondersteuning, taalonderwijs, weerbaarheidstraining en Drentse cultuur. Het is belangrijk dat mensen weer plezier krijgen in het leren. De Buurtacademie is een initiatief van Stichting Welzijn Midden-Drenthe, het Drenthe College en de gemeente Midden-Drenthe.

EDUCATIE NETWERK TILBURG

Het Educatie Netwerk biedt cursussen aan voor mensen met een verstandelijke beperking, te volgen in de vrije tijd. Een klein gedeelte wordt uitgevoerd door het roc, deze cursussen zitten tussen formele en non-formele educatie in. De rest wordt uitgevoerd door andere organisaties, bijvoorbeeld de Openbare Bibliotheek Midden-Brabant en Amarant.

Het Educatie Netwerk is gericht op alle mensen met een verstandelijke beperking boven de 16 jaar. Het hoofddoel is de persoonlijke ontwikkeling bevorderen en de zelfredzaamheid vergroten. Het is belangrijk dat deze groep mensen zo veel mogelijk betrokken wordt bij de 'normale' maatschappij. Het meest kenmerkende van het Educatie Netwerk is de samenwerking tussen de zorgsector en de educatiesector.

ETV.NL GRONINGEN³⁵

ETV.nl is een landelijk multimediaal initiatief dat sinds twee jaar ook in Groningen wordt uitgezonden. Grote groepen burgers in de provincie Groningen die niet of nauwelijks toegang

³⁴ Een uitvoerige beschrijving van de casussen is te vinden op de website 'www.cinop.nl/onderzoek' en daar klikken op Non-formele educatie.

³⁵ Zie ook paragraaf 4.1.19, pagina 52, waar ETV.nl vanuit landelijke optiek is beschreven.

hebben tot educatie en/of werk, kunnen op deze wijze hun educatieve achterstand wegwerken. Het doel is mensen die moeite hebben met lezen en schrijven te voorzien van informatie om het maatschappelijk functioneren te verbeteren. ETV.nl Groningen is een initiatief van het Noorderpoortcollege en RTVNoord.

INTERMEDIAIR SCHOLINGSTRAJECT

Het scholingstraject is bedoeld om allochtone vrouwen van de benodigde competenties te voorzien om te kunnen werken als intermediair. Daarbij gaat het zowel om het verbeteren van de vaardigheden, als om de empowerment van deze vrouwen zelf. Een verder liggend doel is het verlenen van toegang tot het reguliere onderwijs en de arbeidsmarkt. Belangrijk bij dit project is, dat er wordt gekeken naar waar de vrouwen behoefte aan hebben. Het scholingstraject is bedoeld voor allochtone vrouwen in Noord-Holland die reeds als intermediair werken of willen gaan werken. Het is opgezet door PRIMO nh. De vrouwen in het intermediaire traject krijgen niet alleen zelf kansen, maar kunnen ook anderen helpen tijdens hun werk in buurthuizen en andere ontmoetingsplaatsen.

JUNIOR-SENIOR

Door integratie veranderen wijken ingrijpend. Er leven steeds meer verschillende culturen samen. Om de oudere bewoners te blijven betrekken bij de wijk worden door Stichting Kinderparadijs Meidoorn activiteiten georganiseerd, waarbij allochtone kinderen en autochtone ouderen kennis maken met elkaar. Het doel van het project Junior-Senior kan samengevat worden als het vergroten van contact en begrip tussen jonge en oudere wijkbewoners.

Doelgroepen van het project zijn autochtone ouderen en allochtone jongeren die wonen in Rotterdam Noord. Aan een project kunnen maximaal twaalf kinderen deelnemen en vijf ouderen. De leeftijd van de jongeren ligt tussen de 7 en 12 jaar. De meeste jongeren zijn van Marokkaanse afkomst. Er wordt samengewerkt met Antenne tv, ouderenorganisaties en bejaardentehuizen.

SENIORWEB ZUIDWEST FRIESLAND³⁶

SeniorWeb Zuidwest Friesland is sinds 1999 actief met workshops en cursussen in de regio. Zo proberen ze ouderen uit de omgeving die niet zijn opgegroeid met de computer, de mogelijkheden van de computer en het internet te laten ervaren. De lessen worden gegeven door vrijwilligers die door SeniorWeb zelf zijn getraind, ook de docenten zijn vijftigplusser. SeniorWeb Zuidwest Friesland beschikt over eigen leercentra in Balk, Joure en Lemmer en is daarnaast betrokken bij de cursusadministratie voor de leercentra in Makkum en Bolsward. Er zijn cursussen Windows, Word, websites bouwen, Excel, creatieve fotobewerking en nog vele andere opties. Per jaar volgen ruim 1.000 vijftigplussers een cursus en 500 mensen nemen deel aan een workshop.

TAMTAM

Vanuit de Leidse Welzijnsorganisatie wordt in stadsdeel Noord sinds 2001 het TamTam-Festival georganiseerd. Het TamTam-Festival is een cultureel festival voor en door bewoners(organisaties) van de wijken Noorderkwartier, de Kooi, Groenoord en Slaaghwijk. Aanleiding voor het initiatief waren problemen in de wijken. Het TamTam-Festival is opgezet met het idee dat de achterstandswijken op een positieve manier in het nieuws gebracht moeten worden, waardoor ze zich ook op een positieve manier kunnen onderscheiden. Naast het groepsgerichte proces van samen werken aan verbetering van de leefbaarheid en sociale cohesie in de wijk, speelt ook de persoonlijke ontwikkeling een rol.

WERKZAT

WerkZat is een initiatief van De Alliantie Leven Lang Leren, vertegenwoordigd door de RVU, Teleac/NOT, Vereniging van Openbare Bibliotheken en de Bond van Nederlandse Volksuniversiteiten. WerkZat bestaat sinds 2006 en is een educatief, multimediaal project waarin mensen gecoacht worden naar een verandering in hun werksituatie. WerkZat is zowel landelijk als lokaal actief. Bij WerkZat Arnhem organiseerden zowel de Volksuniversiteit als de bibliotheek activiteiten. Bij de volksuniversiteit was er een inloopspreekuur met een coach en het groeps-traject 'samen werken aan werk'. De bibliotheek heeft verschillende eenmalige workshops gegeven.

³⁶ Zie ook paragraaf 4.1.4, pagina 37, waar SeniorWeb vanuit landelijke optiek is beschreven.

4.2.2 Selectiecriteria

In hoofdstuk 2 wordt een aantal criteria genoemd op basis waarvan de casussen zijn geselecteerd. Zo moesten de projecten verschillende leerinhouden hebben en is geprobeerd te kiezen voor projecten die exemplarisch zijn voor de non-formele educatie in Nederland. In Tabel 4.1 wordt van de andere criteria aangegeven waar bij de casussen het accent op lag.

Tabel 4.1 Selectiecriteria cases

	<i>Innovatief</i>	<i>Sociale cohesie</i>	<i>Spreiding levensloop</i>	<i>Regionale ontwikkeling</i>	<i>Multi-disciplinair samenwerken</i>	<i>Nieuwe leervormen</i>	<i>Resultaten</i>
Buurtacademie		x		x	x		
Educatie Netwerk	x				x	x	
ETV.nl	x					x	
Intermediair							x
Junior-Senior		x	x	x			
SeniorWeb			x			x	
TamTam		x		x			
WerkZat					x		x

4.2.3 Trends vanuit de casussen

Bij het bestuderen van de casussen valt een aantal trends te destilleren. We noteren ze als waarnemingen vanuit de praktijk, die mogelijk input kunnen leveren voor toekomstig beleid voor non-formele educatie.

Opvallend is dat geen van de bestudeerde projecten gebruik maakt van de Wet maatschappelijk ondersteuning (Wmo), terwijl er in veel gevallen wel een mogelijkheid is om aanspraak te maken op deze gelden.

Het begrip non-formele educatie is in het werkveld lang niet bij alle betrokkenen bekend. Vaak hebben de projecten geen duidelijke noemer waaronder ze zichzelf scharen. Ze zijn vaak zoekende naar een term die passend is voor de inhoud van de projecten. Het begrip non-formele educatie blijkt – na toelichting – voor hen vaak een begrip waarin ze zich herkennen, hoewel het in de projecten ook vaak om meer dan educatie gaat.

De doelen die de projecten zich stellen, zijn vooral gericht op persoonlijke ontwikkeling. Zowel op het vergroten van kennis en vaardigheden als op zelfredzaamheid. Daarnaast is een aantal projecten gericht op sociale cohesie en maatschappelijke participatie.

Alle projecten geven aan de wensen van de deelnemers centraal te stellen bij de invulling van het (les)programma. Er is tijdens het project ruimte om deze wensen te honoreren en de inhoud daarop aan te passen.

Gezien het belang dat wordt gehecht aan de mening van de deelnemer, is het opvallend dat er in bijna alle gevallen toch wordt gewerkt met een (in eerste instantie) bestaand aanbod. De wensen van de deelnemers worden hierin meegenomen.

Bij de omschrijving van het leerklimaat komt het begrip veiligheid steeds terug. De projecten van non-formele educatie streven ernaar een veilige leeromgeving te bieden. Het idee dat mensen pas kunnen leren als ze zich veilig voelen, is een duidelijk leidmotief binnen de non-formele educatie.

Een andere trend is dat geen van de projecten veel aandacht besteedt aan pr-activiteiten. Ondanks dat er gewerkt wordt met een specifieke doelgroep, wordt er geen voorlichtings-campagne opgezet om deze te bereiken. De projecten maken allemaal gebruik van mond-tot-mondreclame.

De kwaliteit die wordt geleverd hangt sterk samen met de mensen die betrokken zijn bij het project. Dit maakt de projecten kwetsbaar, omdat ze afhankelijk zijn van de mensen die het project draaiende houden. De kennis en vaardigheden zitten in de mensen zelf en aan kennisborging doet men niet. Zodra zij vertrekken, gaat er veel kennis verloren.

Vaak wordt non-formele educatie gezien als een opstapje voor formele educatie. Bij de bestudeerde cases is er maar één project dat zich expliciet inzet voor doorstroom van deelnemers naar formele educatie. In de andere projecten speelt dit niet of nauwelijks een rol. De aandacht gaat in bijna alle gevallen uit naar het bevorderen van maatschappelijke participatie.

Tot slot valt op dat het moeilijk is om concreet te zeggen wat de resultaten zijn van de projecten. Er staan meestal wel doelen op papier, maar die zijn niet meetbaar gemaakt. Het succesgehalte is daarom moeilijk te benoemen. Belangrijkste indicator voor succes is de tevredenheid van de deelnemers. Zijn zij tevreden, dan is het project geslaagd.

4.3 De non-formele educatie in drie gemeenten

62

Behalve op landelijk niveau wordt de non-formele educatie vooral op lokaal en regionaal niveau georganiseerd. Om een indruk te krijgen van dat aanbod zijn drie gemeenten nader bekeken: Sint-Oedenrode, Purmerend en Utrecht. Deze plaatsen verschillen qua omvang en samenstelling en vullen elkaar daardoor goed aan. Van elke gemeente volgt kort een beschrijving, alsook een schets van het gemeentelijk beleid. Daarna worden voorbeelden gegeven van instellingen die zich in de betreffende plaats bezig houden met non-formele educatie.³⁷

Het gaat er vooral om de wijze waarop de non-formele educatie op lokaal niveau vorm en inhoud krijgt, te illustreren. Hiermee kleuren we het palet van de non-formele educatie verder in.

4.3.1 Sint-Oedenrode

DE GEMEENTE

Sint-Oedenrode is een plattelandsgemeente met iets minder dan 17.000 inwoners, waaronder ruim 13.000 volwassenen.

De gemiddelde opleiding ligt op mbo-niveau en is stijgende onder de jongeren.

³⁷ Zie voor een uitgebreidere beschrijving de website 'www.cinop.nl/onderzoek' en daar klikken op Non-formele educatie.

Het aantal ouderen (55+) neemt in snel tempo toe, het percentage vijfenzestigplussers ligt iets boven het landelijk gemiddelde. Het aantal allochtonen (westers en niet-westers) bedraagt om en nabij 4 procent van de totale bevolking (het landelijk gemiddelde is 20%). Het gemeentelijke subsidiebeleid kent vier soorten subsidievormen: budgetsubsidies, activiteitensubsidies, waarderingssubsidies en projectsubsidies.

De subsidies voor voorzieningen als de bibliotheek en het jongerenwerk van de Brede Welzijnsinstelling springen in het oog. Voor de VE (educatie en cultuur) zijn deelnemerssubsidies beschikbaar. Het merendeel van cursussen en lezingen voor volwassenen is kostendekkend of bijna kostendekkend.

Steeds meer wordt het profijtbeginsel gehanteerd. De deelnemersbijdrage kan worden gedifferentieerd, zoals dat wordt toegepast voor de sociale minima (declaratiefonds). Voor nieuwe initiatieven worden soms projectsubsidies gegeven. Veelal wordt gebruikt gemaakt van provinciale subsidies, met als nadelen een afbreukrisico na afloop van het project en de administratieve rompslomp die dergelijke subsidies met zich mee brengen.

Het bereik van volwassen deelnemers (inclusief kunst- en cultuureducatie) door de non-formele educatie wordt op ruim 13 procent van de volwassen bevolking geschat (ruim 1.700 deelnemers).

Hieronder worden drie voorbeelden gegeven van de non-formele educatie in Sint-Oedenrode: De Brede Welzijnsinstelling, de Katholieke Bond voor Ouderen en het Pieter Brueghel centrum.

VOORBEELDEN VAN INSTELLINGEN VAN NON-FORMELE EDUCATIE IN SINT-OEDENRODE

De Brede Welzijnsstichting

Sint-Oedenrode heeft een Brede Welzijnsinstelling (met een aandeel van circa 30% van de deelnemers). Educatie voor volwassenen is een belangrijk pakket binnen het geheel van de voorziening. Het wordt proportioneel gezien wel kleiner door toename van het jongerenwerk, het steunpunt vrijwilligerswerk en nieuwe projecten.

Doelstellingen/visie

Veel cursussen zijn gericht op leren in het belang van het eigen welbevinden (ontmoeting, eigen ontwikkeling, preventie), maar daarnaast ook op actief burgerschap en sociale integratie. Het accent ligt op het persoonlijke welzijn.

Activiteiten

Om de groep tussen 30 en 40 beter te bereiken worden in samenwerking met het vmbo thema-avonden georganiseerd, onder meer ouderparticipatie in het voortgezet onderwijs. Dit staat in verband met de opvang van spijbelaars en vroegtijdige schoolverlaters door het jongerenwerk en de behoefte aan deze groep (potentiële) uitvallers begeleiding te geven samen met ouders en school.

KBO (Katholieke Bond voor Ouderen)

De KBO in Sint-Oedenrode (met een aandeel van circa 10%) is actief op het gebied van oudereneducatie.

Doelstellingen/visie

Het doel van de educatieve activiteiten is zelfredzaamheid en preventie. De kadervorming streeft het bevorderen van actief burgerschap na.

Activiteiten

De afdeling Sint-Oedenrode heeft het Internetcafé in de gemeente mede opgericht, maar verzorgt ook zelf cursussen en themaochtenden. Zes keer per jaar worden er themaochtenden georganiseerd over bijvoorbeeld veiligheid in huis (valpreventie), slecht zien en andere gezondheidsissues. De vorming van het eigen kader wordt verzorgd door de Unie KBO zelf; bijvoorbeeld: een kadercursus voor penningmeesters.

Pieter Brueghel, Kunst en Cultuur

Pieter Brueghel, Kunst en Cultuur is een regionale stichting met een dependance in Sint-Oedenrode (met een aandeel van circa 5%).

Doelstellingen/visie

De bevordering van de participatie aan kunst en cultuur. Cultuur is een verbindende factor in de samenleving. Cultuur draagt bij aan de persoonlijke en gezamenlijke identiteit. Deelname aan kunst en cultuur – zowel actief als receptief en reflectief – bevordert maatschappelijke bewustwording en onderlinge cohesie. Het gaat zowel om persoonlijke ontplooiing als sociale integratie.

Activiteiten

Het Pieter Brueghel centrum biedt een aanbod van creatieve cursussen aan kinderen, jongeren en volwassenen; verzorgt workshops voor bedrijven, geeft advies en organiseert reizen, lezingen en tentoonstellingen. Dit alles onder begeleiding van docenten en kunstenaars.

4.3.2 Purmerend**DE GEMEENTE**

Purmerend kent een inwoneraantal van 78.000 personen, waaronder ruim 60.000 volwassenen. Dat aantal is in de gemeente sinds 1960 bijna verzevenvoudigd. Ruim 22 procent van de Purmerendse bevolking is allochtoon.

Vergeleken met Nederland in zijn totaliteit is het opleidingsniveau van de Purmerendse beroepsbevolking relatief laag.

Purmerend is een forensenplaats. De meerderheid van de actieve beroepsbevolking werkt elders – vooral in de regio Amsterdam.

De gemeente Purmerend subsidieert een deel van de non-formele educatie. Tevens stelt ze per amateurkunstvereniging respectievelijk sportvereniging een subsidie ter beschikking voor kadercursussen voor vrijwilligers.

Kritisch kijkend naar de deelnamecijfers en rekening houdend met een aantal onzekerheden (schattingen, dubbeltellingen en ‘witte vlekken’) wordt geschat dat circa 10 procent van de

volwassen bevolking van Purmerend deelneemt aan non-formele educatie binnen de in dit rapport gehanteerde definitie.

VOORBEELDEN VAN INSTELLINGEN VAN NON-FORMELE EDUCATIE IN PURMEREND

GGZ Dijk en Duin

Deze organisatie voor geestelijke gezondheidszorg werkt in de regio Zaanstreek/Waterland/Midden-Kennemerland. Qua bevolkingsaantal maakt Purmerend voor circa 15% deel uit van deze regio.

Activiteiten

Binnen het kader van preventie van psychische/psychiatrische problematiek biedt de GGZ-instelling 33 inhoudelijk verschillende cursussen aan in de regio; een aantal daarvan wordt vaker per jaar gegeven. De gemiddelde duur van de cursussen bedraagt circa 24 uur, verspreid over bijeenkomsten van twee uur voor 8-12 personen. In het cursusaanbod wordt samengewerkt met de SMD, de verslavingszorg, GGD en andere instanties.

Wherelant: Kunstcentrum

Het aantal deelnemers aan kunstzinnige vorming binnen het centrum Wherelant in Purmerend is sinds 1995 gegroeid: het aantal inschrijvingen steeg van ruim 500 naar 1.275 en het aantal contacturen van 13.500 naar ruim 30.000. Van de deelnemers is 63% afkomstig uit de gemeente Purmerend. Naar schatting gaat het dan bijna om 800 personen, van wie ruim de helft vijftigplusser is.

Activiteiten

Het cursusaanbod wordt gedomineerd door de disciplines twee- en driedimensionale beeldende vorming; goed voor 68% van de deelname.

Regiocollege Plaveia

Het Plaveia Regiocollege verzorgt volwasseneneducatie binnen het kader van de WEB in de regio Zaanstreek/Waterland.

Anderzijds heeft ze een commercieel aanbod op het terrein van kunst, cultuur en vreemde talen (min of meer vergelijkbaar met het volksuniversiteitswerk).

Activiteiten

In de gemeente Purmerend ging het in 2006 om acht cursussen met een doorlooptijd van 28 weken (1,5 uur per week per cursus); daarnaast om een zestal wat kleinschaliger activiteiten van elk drie keer 1,5 uur. Naar schatting gaat het om circa 180 deelnemers en een aantal contacturen van 6.700. Tachtig procent van de deelnemers was in 2006 ouder dan 50 jaar; de vijftenzestigplussers maken 57% van de totale doelgroep uit.

4.3.3 Utrecht

DE GEMEENTE

De gemeente Utrecht is de vierde grote gemeente in Nederland en heeft bijna 290.000 inwoners. Naar verwachting zullen er in 2008 meer dan 300.000 inwoners zijn. Het groeiende aantal inwoners komt door de ontwikkeling van Leidsche Rijn en door de toename van het aantal studenten in het hoger onderwijs.

Van de inwoners is 31 procent allochtoon.

Van de 200.000 mensen die in Utrecht werken, woont 60 procent buiten Utrecht.

Vanuit verschillende gemeentelijke afdelingen worden de organisaties die zich bezig houden met non-formele educatie gesubsidieerd. Dit betreft de afdeling Welzijn, de afdeling Onderwijs en de afdeling Cultuur. Deze afdelingen stemmen hun werkzaamheden af binnen de Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling.

De non-formele educatie is een verzamelbegrip voor activiteiten geïntegreerd binnen de verschillende subsidiesoorten en vormen geen zelfstandig aanbod binnen een subsidiesoort. In 1994 zijn de brede wijkwelzijnsorganisaties ontstaan. In de gemeente Utrecht heeft dit ertoe geleid dat verschillende kleine (welzijns)organisaties zijn gefuseerd en brede wijkwelzijnsorganisaties zijn opgezet. Elk van deze welzijnsorganisaties is actief in een of meerdere wijken.

De (welzijns)subsidies worden per wijk verstrekt aan de brede welzijnsorganisaties. Omdat deze organisaties niet in dezelfde wijk actief zijn concurreren ze elkaar ook niet.

VOORBEELDEN VAN INSTELLINGEN VAN NON-FORMELE EDUCATIE IN UTRECHT

Cumulus Welzijn

Cumulus Welzijn is een brede welzijnsonderneming, actief in de Utrechtse wijken Oost, Overvecht, de Binnenstad en Noordoost met circa 120.000 inwoners. De activiteiten worden georganiseerd voor kinderen, jongeren, volwassenen, senioren, allochtonen en werkzoekenden, allen woonachtig in de eerder genoemde Utrechtse wijken. Het aanbod richt zich echter vooral op de groep kwetsbare burgers vanwege sociaaleconomische positie en/of achtergrond. Deze activiteiten vinden veelal plaats in de wijkcentra, maar ook in schoolgebouwen en zorgcentra.

Doelstellingen

Een van de kerntaken van Cumulus Welzijn is het bevorderen van sociale cohesie. Dat wil zeggen dat Cumulus Welzijn activiteiten ontplooit die erop zijn gericht mensen met elkaar in contact te brengen, zodat ze op die manier elkaar beter leren kennen. Mede daardoor ontstaan in het dagelijks leven minder spanningen. Naast deze kerntaak worden als inhoudelijke doelen genoemd: het bevorderen van zelfredzaamheid van de wijkbewoners, het bevorderen van deelname aan het maatschappelijk verkeer en het bevorderen van maatschappelijke inzet door het ondersteunen van mantelzorgers en vrijwilligers.

Activiteiten

Cumulus Welzijn vervult verschillende rollen in de wijken als het gaat om non-formele educatie. Zo vervult Cumulus de rol van cursusleider en -werver, programmeur, toeleider, facilitator en houdt men zich bezig met kadervorming.

Centrum Trijn van Leemput

Het Centrum Trijn van Leemput is een kleinschalig Utrechts vormingscentrum dat gesubsidieerd wordt door de gemeente (afdeling Onderwijs). Mensen met of zonder betaald werk kunnen deelnemen aan het programma.

Doelstellingen

Het Centrum Trijn van Leemput werkt al ongeveer 35 jaar aan de ontwikkeling en uitvoering van cursussen, trainingen en workshops op het gebied van participatie, activering en loopbaanoriëntatie.

Activiteiten

Er worden 26 cursussen aangeboden die verdeeld zijn over verschillende thema's, zoals loopbaan en inkomen, persoonlijke ontwikkeling en initiatief, deskundigheidsbevordering. Daarnaast is er een aanbod voor organisaties, werkgevers en uitkeringsinstanties. Deze trainingen sluiten aan bij maatschappelijke en actuele kwesties en worden veelal op maat aangeboden.

Volksuniversiteit Utrecht

De Volksuniversiteit is aangesloten bij de BNVU en is een van de grotere aanbieders van activiteiten op het terrein van non-formele educatie.

Doelstellingen

De doelstelling wordt omschreven als: "Het bijdragen aan het in stand houden of verbeteren van de aansluiting op de maatschappelijk ontwikkelingen door het aanbieden van een kwalitatief goed en breed programma van educatieve, culturele en creatieve activiteiten zonder dat opleidingsniveau, sekse en/of politieke en religieuze kleur daarbij een beletsel zijn".

Activiteiten

Het aanbod van de Volksuniversiteit van Utrecht bestaat uit een verscheidenheid aan cursussen. In het totaal worden er 240 cursussen aangeboden. De meeste op het terrein van talen (65%), daarnaast worden er creatieve cursussen aangeboden (13%) en bedrijfsgerichte cursussen (6%). De overige cursussen vallen onder de categorie Algemeen.

Naast het cursusaanbod worden er onder meer lezingen georganiseerd en administratieve dienstverlening geboden aan HOVO Utrecht.

4.4 Een beschrijvingskader: een kapstok voor de indeling van de non-formele educatie

De inventarisaties laten een heel divers en breed beeld zien van de non-formele educatie. Om deze non-formele educatie ook in de toekomst te kunnen beschrijven en (beleidsmatig) onderdeel te laten uitmaken van een stelsel van leven lang leren, is een beschrijvingskader nodig. In deze paragraaf wordt op basis van de landelijke inventarisatie, de plaatselijke inventarisaties en de casussen een aanzet tot een dergelijk kader gegeven.

4.4.1 De indelingscriteria

Bij de opstelling van het kader is in eerste instantie uitgegaan van drie hoofdcategorieën (a tot en met c) en vier subcategorieën (d tot en met g).

HOOFDCATEGORIEËN

- a *De werksoort*: in welke ‘werksoort’ vindt de non-formele educatie plaats? Hierbij is de volgende indeling gehanteerd:
 - a.1 vorming, training en ontwikkeling;
 - a.2 afstandseducatie;
 - a.3 bibliotheekwerk;
 - a.4 kunst- en cultuureducatie;
 - a.5 sociaal-cultureel werk;
 - a.6 gezondheidseducatie (vooral gericht op preventie).

- b *Het niveau van organisatie*: het onderscheid landelijk – lokaal/regionaal:
 - b.1 landelijke voorzieningen met eventueel plaatselijke of regionale ‘aangesloten’ instellingen;
 - b.2 lokaal/regionaal opererende instellingen.

- c *Hoofd- en/of neventaak*: de non-formele educatie als hoofdtaak of als neventaak:
 - c.1 hoofdtaak: non-formele educatie is de kernactiviteit van een instelling;

- c.2 een van de hoofdtaken van een instelling: naast de non-formele educatie zijn er andere kernactiviteiten;
- c.3 non-formele educatie vormt een neventaak, gerelateerd aan de kernactiviteit(en) van een voorziening/vereniging/ledenorganisatie ('ingebouwde' educatie).

Met behulp van deze drie criteria valt het palet van de non-formele educatie in beginsel te beschrijven. Om de breedte echter goed tot zijn recht te laten komen, is een nadere inkleuring gemaakt aan de hand van een viertal subcategorieën.

SUBCATEGORIEËN

- d *De primaire functie*: wat is de primaire functie van de non-formele educatie (welke functie is het dominante motief voor deelname?). De functies worden in paragraaf 5.4.1 (pagina 85 e.v.) nader uiteengezet.
 - d.1 aanvulling op het formele onderwijs voor groepen die weinig of niet worden bereikt;
 - d.2 het doorbreken van sociaal isolement en het bevorderen van sociale integratie;
 - d.3 versterking van de maatschappelijke participatie;
 - d.4 preventieve functie;
 - d.5 persoonlijk welbevinden en algemene ontwikkeling;
 - d.6 het bevorderen van een leercultuur.

Activiteiten die instellingen ontplooiën, kunnen meerdere van deze functies vervullen. In de volgende paragraaf zijn de geïnventariseerde instellingen en activiteiten ondergebracht; de – naar ons idee – meest dominante functie die zij vervullen, was het indelingscriterium.

- f *Doelgroep*: wie wil men bereiken?
 - e.1 het brede spectrum van volwassenen;
 - e.2 specifieke doelgroepen, zoals: ouderen, vrouwen, allochtonen, personen met een beperking, mantelzorgers en vrijwilligers.
- g *Inhoud*: het inhoudelijk karakter van het aanbod van een instelling.
 - f.1 breed, algemeen aanbod zich bewegend rondom diverse thema's of disciplines;

f.2 een meer specifiek aanbod wat betreft thematiek of discipline (bijvoorbeeld een accent op kunstzinnige vorming, muzikale vorming, talen, digitale vaardigheden);

f.3 'niche' wat betreft thematiek.

h *Programming*: de totstandkoming van activiteiten.

g.1 accent op instellings specifieke aanbodsturing;

g.2 accent op vraaggestuurd programmeren (waaronder 'grass roots' initiatieven).

4.4.2 **Situering van de instellingen**

Met behulp van bovenstaande criteria worden in deze paragraaf de instellingen die aan het onderzoek hebben meegedaan, geplaatst.³⁸

4.4.2.1 **Werksoort: vorming, training en ontwikkeling**

Binnen deze categorie valt een conglomeraat van instellingen en activiteiten die vooral gericht zijn op hetzij persoonlijke ontwikkeling van personen, hetzij burgerschapsvorming (gelieerd aan de participatiefunctie). Over het algemeen is er sprake van aanbodgestuurde educatie, waarbij zo mogelijk binnen de activiteiten nadere toespitsing kan plaatsvinden op de behoeften van deelnemers.³⁹

a **Landelijk – educatie hoofdtak**

Op landelijk niveau is een aantal instellingen actief – met verspreid over het land 'leden' of 'afdelingen' – die educatie tot hun kernactiviteit rekenen.

Dit zijn:

- Stichting voor Volkshogeschoolwerk in Nederland.
- De zes centra voor vorming, training en advies verenigd in de VTA-groep.

³⁸ Hierbij is als basis de invalshoek werksoort (criterium a) gekozen. Van de organisaties die reeds in de vorige paragrafen aan bod zijn gekomen, zijn geen nadere gegevens opgenomen. Van de overige wordt – indien nodig – in deze paragraaf een korte karakterisering gegeven.
³⁹ Inburgeringstrajecten vallen hier buiten. Deze worden tot de formele educatie gerekend. Daarnaast zou Gilde SamenSprak in deze paragraaf genoemd kunnen worden. Deze is echter ondergebracht onder de werksoort sociaal-cultureel werk.

- De volksuniversiteiten (in overgrote meerderheid aangesloten bij de BNVU).
- De dertien debatcentra of podia die zijn aangesloten bij de Vereniging Nederlandse Debatcentra. (NB: Grotendeels op hetzelfde terrein is het Instituut voor Publiek en Politiek werkzaam. Met een deel van zijn activiteiten faciliteert dit instituut tevens het meer informele leren [bijvoorbeeld door het beschikbaar stellen van stemwijzers]).
- Het hoger onderwijs voor ouderen (HOVO).
- SeniorWeb met 320 aangesloten instellingen.

b Landelijk – educatie neventaak

Daarnaast zijn er landelijke instanties – met ‘afdelingen’ in de regio’s – die non-formele educatie als een neventaak beschouwen.

We kunnen hier (onder meer) noemen:

- Humanitas: hun activiteiten richten zich op personen/doelgroepen die op een of andere wijze ondersteuning behoeven: ‘vallen en opstaan’ (gedetineerden, dak- en thuislozen), ‘alleen en samen’ (mensen met een beperking), ‘oud en redzaam’, ‘apart en erbij’ (nieuwe Nederlanders), ‘(rouw) verwerken en verder’. De educatieve activiteiten zijn vooral gericht op de vrijwilligers die zich voor deze projecten inzetten.
- Actioma: gericht op de maatschappelijke activering en deskundigheidsbevordering van vrijwilligers in katholieke kring. De vrijwilligers zetten zich in voor maatschappelijk kwetsbare groepen.
- IHSAN, het islamitisch instituut voor maatschappelijke activering: activeert moslimvrouwen en -mannen tot maatschappelijke inzet en doet dit onder meer via kadervorming en deskundigheidsbevordering.

- Forum: waarbinnen onder meer het Platform Allochtone Ouders en Onderwijs actief is met cursussen en workshops over onderwijs en daarmee verbonden thema's. Daarnaast is er een aanbod gericht op diversiteit en multiculturaliteit in de samenleving.
- Maatschappij tot Nut van 't Algemeen met 100 departementen: zij verzorgen vooral lezingen over een diversiteit aan thema's voor een breed publiek.
- MEE Nederland: voor mensen met een beperking. Er zijn in Nederland 25 MEE-organisaties in 82 vestigingsplaatsen met circa 3400 beroepskrachten. Doel van MEE is om personen met een beperking met raad en daad terzijde te staan, zodat zij optimaal kunnen participeren in de samenleving. Het samen met andere instanties organiseren van cursussen is onderdeel van hun werk (zie ook de case Educatie Netwerk Tilburg, pagina 57).
- NIVON: op het terrein van natuur- en milieueducatie, inclusief duurzaamheidsvraagstukken.
- Op het terrein van internationale samenwerking: COS Nederland.

c Lokaal – educatie hoofdtak

Veel organisaties, die hiervoor zijn genoemd, zijn ook actief op het plaatselijke niveau. Daarnaast zijn er specifiek plaatselijke instellingen en organisaties die non-formele educatie tot hun hoofdtak rekenen.

De plaatselijke inventarisatie die in drie gemeenten is uitgevoerd, laat zien dat een aantal instellingen op dit terrein actief is, onder meer:

- de instelling Prago Avondschool in Utrecht;
- het Centrum Trijn van Leemput in Utrecht;
- het Regiocollege Zaanstreek-Waterland in Purmerend.

Tevens zijn de volgende beschreven cases illustratief binnen dit kader:

- WerkZat in Arnhem (pagina 59);
- Educatie Netwerk Tilburg (pagina 57).

d Lokaal – educatie neventaak

Diverse lokale organisaties voeren non-formele educatieve activiteiten als neventaak. Uit met name de plaatselijke inventarisaties komen de volgende voorbeelden naar voren:

- de Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Zaanstreek-Waterland;
- Primo Noord-Holland met het project Intermediairs;
- musea, die educatieve activiteiten ontplooiën al dan niet gekoppeld aan tentoonstellingen;
- heemkundige en/of historische verenigingen; de Purmerendse inventarisatie laat zien dat ook het Waterlands Archief actief is op het educatieterrein dat verband houdt met cultureel erfgoed en historisch besef;
- internetcafés (als voorziening binnen organisaties, bijvoorbeeld zorginstellingen) en ‘knoppenwinkels’;
- educatieve activiteiten van ouderenbonden;
- educatieve activiteiten van vrouwenorganisaties.

4.4.2.2 Afstandseducatie

De afstandseducatie kent twee hoofdcomponenten: schriftelijk/multimediaal afstandsonderwijs (landelijk; educatie hoofdtaak) en de educatieve omroep (landelijk en lokaal; educatie hoofdtaak).

Het aanbod van het schriftelijk/multimediaal afstandsonderwijs valt uiteen in drie categorieën:

- formele, erkende educatie;
- non-formele educatie die voor arbeid en/of beroep van betekenis is (‘scholing’);
- non-formele educatie met het oog op zuiver persoonlijke ontwikkeling (aanbod divers qua thematiek).

Alleen de derde categorie is in het kader van dit onderzoek van betekenis.

Educatie is een van de pijlers waarop het publieke omroepbestel rust. Educom (Stichting Educatieve Omroepcombinatie) is binnen dat bestel de instelling die daarvoor in het bijzonder zorg draagt: daarin werken Teleac/NOT en de RVU samen.

Een andere speler is ETV.nl. Ook op lokaal niveau is ETV.nl actief op het vlak van de non-formele educatie. Een voorbeeld daarvan is beschreven in de case ETV.nl Groningen (zie pagina 57).

4.4.2.3 Bibliotheekwerk

De Vereniging van Openbare Bibliotheken (VOB) kent 260 bibliotheekorganisaties. Om een indruk te krijgen van het type activiteiten dat plaatselijk ontplooid wordt, kan gewezen worden op het aanbod van Sint-Oedenrode en Purmerend:

- ‘literaire salon’ of ‘in gesprek met de schrijver’ (beide plaatsen): avonden waarop schrijvers ingaan op hun werk;
- lezingen over diverse maatschappelijke onderwerpen met een bekende spreker of schrijver van non-fictie;
- internetcursussen.

4.4.2.4 Kunst- en cultuureducatie

Binnen deze categorie noemen we de meest in het oog springende organisaties op plaatselijk niveau; ze hebben een specifiek aanbod gericht op persoonlijke ontwikkeling (en deels ontmoeting):

- muziekscholen (hoewel de participatie aan muzikale vorming omvangrijker bij jongeren is dan bij volwassenen);
- Centra voor de Kunsten.

De Centra voor de Kunsten hebben naast specifieke doelen (actieve beeldende en muzikale vorming) ook een landelijk netwerk van veelal regionale instellingen en worden inhoudelijk ondersteund door Cultuur Netwerk Nederland.

4.4.2.5 Sociaal-cultureel werk

Onder sociaal-cultureel werk vallen de club- en buurthuiscentra en andere instellingen die een laagdrempelige, veelal wijkgerichte aanpak kennen. De functies die in het sociaal-cultureel werk dominant zijn, hebben betrekking op persoonlijke ontwikkeling (en ontmoeting); voor een deel van de activiteiten wordt ook een directe verbinding gelegd met de functie participatie⁴⁰.

⁴⁰ De eerder genoemde internetcafés kunnen eventueel binnen deze categorie worden ondergebracht.

a *Initiatieven met een landelijke uitstraling*

Drie initiatieven kunnen in dit verband worden genoemd:

- het Landelijk Netwerk van Moedercentra;
- Gilde SamenSprak.
- Taalles aan huis-projecten. Er zijn op dit moment 36 van deze projecten in Nederland. Naast parttimeberoepskrachten wordt een beroep gedaan op vrijwilligers: bijna één-op-één per deelnemer. In het programma Taalontmoetingen worden laagdrempelige taalactiviteiten door autochtone vrijwilligers uitgevoerd, veelal bij de deelnemers thuis. Gemiddeld kent een project een doorlooptijd van drie jaar; per project nemen gemiddeld vijftig vrouwen deel.

b *Lokaal: educatie als een van de kernactiviteiten*

In alle drie plaatsen, die nader onderzocht zijn, kent men sociaal-cultureel werk. In Sint-Oedenrode is er een brede welzijnsinstelling die jongerenwerk, volwassenenwerk en een vrijwilligerssteunpunt herbergt. In Utrecht zijn er twee instellingen op dit terrein actief; beide in een aantal wijken van deze stad (Portes en Cumulus).

De welzijnsinstelling CLUP werkt in alle zes wijken van Purmerend vanuit een centrum per wijk. De activiteiten die ontplooid worden, zijn divers van aard: gericht op ontmoeting (inloopactiviteiten), cursorische activiteiten en lezingen (non-formele educatie gericht op persoonlijke ontwikkeling, ontmoeting en soms op preventie/eenzaamheidsbestrijding).

Drie lokale cases die beschreven zijn vallen in deze categorie. Bij de eerste case is educatie een kernactiviteit; in de tweede en derde is het meer 'ingebouwd'. Het betreft:

- De buurtacademie Midden Drenthe. Dit is een volledig vraaggestuurd initiatief, waarbij de leervragen van volwassenen worden vertaald naar een educatieaanbod.
- Het TamTam-festival in Leiden. Hier is sprake van een deels aanbodgestuurde en deels vraaggestuurde werkwijze.
- Het project Junior/Senior.

4.4.2.6 Gezondheidseducatie

In de gemeente Purmerend is ook gekeken naar wat zorgaanbieders doen op het terrein van de non-formele educatie. Dat zal hoogstwaarschijnlijk min of meer representatief zijn voor wat ook elders in het land geschiedt. Het betreft hier 'ingebouwde educatie', waarvan het aanbod van de GGZ dat tot doel heeft het voorkomen van psychische/psychiatrische problematiek een goed voorbeeld is. Bijvoorbeeld: het programma Arbeid (thema 'stress'), het programma Maatschappelijke ondersteuning voor vrijwilligers en mantelzorgers en het programma Depressie.

Daarnaast wil de intra- en extramurale instelling Eeven als grote zorgaanbieder in de regio via zijn cursusaanbod onder meer de volgende doelgroepen bereiken: aanstaande ouders, ouders met jonge kinderen (thema opvoeding), lifestylecursussen voor volwassenen, cursussen voor mantelzorgers en vrijwilligers en aanbod voor personen met een aandoening of beperking.

Tevens kan geconstateerd worden dat verschillende organisaties op plaatselijk niveau EHBO-cursussen aanbieden. Meestal gaat het dan om jaarlijkse herhalingscursussen, zoals bijvoorbeeld aangeboden door de EHBO-vereniging Purmerend.

4.5 Terugblik

Aan de hand van bovenstaande criteria kan een (globale) indeling worden gemaakt van de non-formele educatie in Nederland. De ordening geeft inzicht in het aanbod op verschillende niveaus en laat tevens zien dat er nogal wat overlap bestaat in de aard en inhoud van non-formele educatieve activiteiten bij verschillende instellingen en organisaties.

Tevens blijkt dat nauwelijks van één werksoort of (zo men wil) markt kan worden gesproken. Er is veel eerder sprake van een palet, waarmee diverse functies worden vervuld en waar ook gewerkt wordt op een aantal deelmarkten. Het aantal organisaties dat zich op een bepaald segment van deze educatiemarkt beweegt, verschilt per deelmarkt. In die zin is er ook sprake van een zekere concurrentie. Tegelijkertijd kan geconstateerd worden (wat bijvoorbeeld blijkt uit de beschreven cases), dat organisaties elkaar ook kunnen vinden door samen te werken ten behoeve van specifieke doelgroepen.

Specifieke kenmerken van de non-formele educatie

5

In hoofdstuk 4 is een karakterisering en beschrijvingskader gegeven van de institutionele vormgeving van de non-formele educatie in Nederland. In dit hoofdstuk wordt nagegaan wat er kan worden gezegd over een aantal specifieke kenmerken. Daarbij kijken we naar: (kenmerken van) de deelnemers, de financiële omvang, de kwaliteit, de functionaliteit en effectiviteit en de samenhang (met de formele educatie). In concreto gaat het om de beantwoording van de onderzoeksvragen 3 t/m 7 (zie pagina 11).

79

5.1 De deelnemers

Wat betreft deelnemers zijn via de benaderde instellingen gegevens verzameld. Daarbij is gekeken naar het aantal deelnemers en naar de intensiteit van de deelname. Hiertoe is uitgegaan van het aantal deelnemers contacturen (dcu's). Het aantal dcu's geeft het aantal uren aan dat een deelnemer aan een activiteit heeft besteed.

Verder is gekeken naar: de leeftijd, de verdeling man/vrouw, specifieke doelgroepen, opleidingsniveau en deelname aan het arbeidsproces. Daarbij dient te worden aangetekend dat gegevens vaak schattingen zijn en niet altijd volledig. Ook kon niet altijd een onderscheid worden gemaakt tussen de doelgroep (leden) van een organisatie en de specifieke participatie aan non-formele educatie. Wat betreft kenmerken zoals leeftijd, doelgroepen of opleiding hanteert elke organisatie bovendien een eigen indeling, wat de onderlinge vergelijking ook bemoeilijkt.

Ondanks deze beperking kunnen wel, zij het tentatief, een aantal patronen gedestilleerd worden.

Op basis van de geleverde cijfers zien we op landelijk niveau een aantal relatief grote 'spelers' met relatief veel deelnemers. Educom (gem. 167.000), de BNVU (175.000), VTA (100.000) en SeniorWeb (80.000 leden) behoren tot de grotere landelijke spelers op het terrein van de non-formele educatie. Gevolgd door organisaties als HOVO (bijna 25.000). Als de deelnamecijfers van alle landelijke spelers worden opgeteld, gaat het naar schatting tenminste om 600.000 tot 700.000 deelnemers.

Uit onderzoeksgegevens van Purmerend en Sint-Oedenrode blijkt dat respectievelijk 10 procent en 13 procent van de volwassen bevolking deelneemt aan een van de plaatselijke vormen van non-formele educatie⁴¹.

Als de landelijke en plaatselijke cijfers worden gecombineerd, kan globaal worden gesteld dat de ondergrens van deelname aan de non-formele educatie waarschijnlijk rond de 15 procent van de volwassen bevolking ligt.

Over de intensiteit van de deelname kunnen geen algemene uitspraken worden gedaan. Het aantal dcu's loopt sterk uiteen, hetgeen uiteraard samenhangt met de heterogeniteit van de non-formele educatie. Uit de gegevens die beschikbaar zijn, zien we een variatie van rond de 10 dcu's tot meer dan 80 dcu's.

Afgaande op de verstrekte gegevens over de leeftijdsverdeling valt op dat de hogere leeftijdscategorieën (vanaf 40 jaar) wat meer vertegenwoordigd zijn. De leeftijdscategorie tussen 30 en 40 jaar is wat minder vertegenwoordigd. Dat hangt waarschijnlijk samen met het feit, dat in die leeftijdsfase het accent ligt op gezinsvorming en/of het opbouwen van een carrière, waardoor er minder ruimte is voor leeractiviteiten die niet direct werkgerelateerd zijn.

Dit komt overeen met de gegevens uit een onderzoek naar leeractiviteiten van de 'werkende bevolking'. Uit dat onderzoek blijkt dat de leeftijdscategorie tussen de 26 en 45 jaar het meest

⁴¹ Het gaat om een schatting, waarbij met name dubbeltellingen niet uit te sluiten zijn; in het geval van Purmerend is daar wel rekening mee gehouden.

actief is. Na het 45ste jaar neemt de participatie aan arbeidsmarktgerelateerde leeractiviteiten sterk af.⁴²

Casussen WerkZat & TamTam

Deze verdeling van de leeftijdscategorieën onder de deelnemers van non-formele educatie is ook terug te zien bij de casussen.

Bij het project TamTam-festival Leiden is het doel de sociale cohesie en de culturele participatie in de wijk te vergroten. Het grootste gedeelte van de deelnemers is tussen de 50-64 jaar. De andere leeftijdscategorieën zijn een stuk minder vertegenwoordigd.

Bij het project WerkZat draait het naast persoonlijke ontwikkeling ook om arbeidsparticipatie. Bij dit project is de groep tussen de 30-40 jaar wel goed vertegenwoordigd.

Wat de doelgroepen betreft, valt te constateren dat de non-formele educatie zich relatief vaak richt op specifieke doelgroepen. Daarbij komen we een breed scala aan groepen tegen, zoals: allochtonen/anderstaligen/migranten, vrouwen en moeders, ouderen, mensen met een lichamelijke dan wel verstandelijke beperking, uitkeringsgerechtigden; maar ook: gedetineerden, dak- en thuislozen en ex-psychiatrische patiënten. In een aantal gevallen richten organisaties zich uitsluitend op één doelgroep en een thema (bijvoorbeeld: SeniorWeb).

Er nemen meer vrouwen dan mannen deel aan non-formele educatieve activiteiten. Een ruwe schatting levert een verdeling van 60 procent vrouw en 40 procent man op.

Het opleidingsniveau van de deelnemers is divers en uiteraard (gedeeltelijk) gerelateerd aan de groep die een organisatie wil bereiken. Wel valt een tendens te signaleren dat jongere deelnemers aan non-formele educatie relatief lager opgeleid zijn dan oudere deelnemers.

⁴² Zie Houtkoop, 2008.

5.2 De financiering

Voor de financiering zijn gegevens geïnventariseerd over de omzet en de inkomsten (namelijk: wijze van subsidiëring) van instellingen en organisaties die non-formele educatie aanbieden.

De gegevens over de omzet zijn te onvolledig om een schatting te kunnen maken van de totale omzet van de non-formele educatie in Nederland.

Wel is duidelijk dat subsidiëring met name vanuit de provincie en de gemeente plaatsvindt: de gemeente en de provincie zijn de grootste subsidieverstrekkers. In enkele gevallen verleent ook de rijksoverheid subsidie, met name als het om pilots en experimenten gaat. De subsidiëring kan vanuit verschillende ministeries plaatsvinden.

Instellingen maken in voorkomende gevallen ook gebruik van (particuliere) fondsen en sponsorbijdragen.

Een aanzienlijk deel van de inkomsten van educatieve organisaties bestaat uit lidmaatschaps-gelden en deelnemersbijdragen. De bijdragen zijn heel verschillend en worden soms ook gevraagd om tussentijdse uitval te voorkomen. Deelnemers voor wie de eigen bijdragen te hoog zijn, kunnen als particulier een beroep doen op gemeentelijke fondsen (bijzondere bijstand). In Noord-Brabant is in het kader van de provinciale campagne *Kennis=Meedoen* gewerkt met een vouchersysteem voor mensen met een laag inkomen.

Casus De Buurtacademie

Bijna alle projecten uit de casussen worden (zeker in de pilotfase) financieel ondersteund door de provincie of gemeente. Daarnaast wordt vaak een kleine bijdrage gevraagd aan de deelnemers. Ook De Buurtacademie wordt hoofdzakelijk gefinancierd door de gemeente, vanuit het budget voor de volwasseneneducatie. De deelnemers betalen bovendien zelf een kleine bijdrage om deel te kunnen nemen aan een cursus. Dit bedrag ligt tussen de één en vijf euro per les. Door deze bijdrage zijn de deelnemers eerder geneigd de cursus af te maken. Het geld dat hierdoor binnenkomt, wordt bijvoorbeeld gebruikt voor een presentje voor de vrijwilligers.

Sommige organisaties, zoals de VTA-groep, werken grotendeels kostendekkend en verwerven ook inkomsten door contracten te sluiten met bedrijven en organisaties.

De gemeentelijke subsidies komen veelal uit verschillende diensten, voornamelijk uit de Diensten Onderwijs, Welzijn en Cultuur.

De periode dat subsidieverplichtingen worden aangegaan, varieert sterk en subsidies worden onder verschillende noemers verstrekt; bijvoorbeeld in de vorm van:

- budgetsubsidie, deze wordt in overleg met een instelling overeengekomen op basis van een beleidsplan en te verlenen prestaties/activiteiten;
- activiteitensubsidie, een jaarlijks terugkerende subsidie in de kosten van de uit te voeren activiteiten of gerelateerd aan het aantal leden;
- waarderingssubsidie, een subsidie voor bepaalde activiteiten zonder deze naar aard en inhoud te willen beïnvloeden;
- projectsubsidie, een eenmalige subsidie voor een bijzondere activiteit. Nieuwe initiatieven (bijvoorbeeld voor laaggeletterden, rondom gehandicapten, allochtonen en opvoedingsondersteuning) worden met name betaald via projectsubsidies. Zij vervullen vaak een aanjaagfunctie, met als nadeel dat dergelijke financieringsvormen een sterk afbreukrisico hebben.

5.3 De kwaliteit van het aanbod

Het bewaken en vaststellen van de kwaliteit van het aanbod vindt op heel verschillende wijzen plaats. Kwaliteitsborging wordt daarbij gerelateerd aan de professionaliteit van de instelling. In grote lijnen kunnen de volgende vormen van kwaliteitsborging worden onderscheiden, die we overigens ook vaak bij de formele educatie kunnen zien:

- Borging via een kwaliteitszorgsysteem. De VOB bijvoorbeeld hanteert INK. Naast kwaliteitsborging van de interne organisatie betreft dit ook het expliciteren van leveringsvoorwaarden, waaruit blijkt op welke kwaliteit deelnemers kunnen rekenen.
- Externe borging en certificering. Dit zien we bijvoorbeeld bij de VTA-groep. Deze is aangesloten bij de VETRON, hetgeen verplichte ISO-certificering impliceert en CEDEO-erkenning. Op gemeentelijk niveau via het HKZ-keurmerk voor algemeen maatschappelijk werk.
- Het vragen van een kwaliteitsoordeel door deskundigen. Dit kan betrekking hebben op de inhoud van een cursus, het lesmateriaal, de werkwijze enzovoort. Het oordeel kan worden

- gevraagd aan interne deskundigen, externe deskundigen of toekomstige gebruikers. Soms worden ook speciale groepen samengesteld die periodiek een kwaliteitsoordeel uitspreken.
- Evaluatie direct na afloop van de activiteit. Een aantal instellingen geeft te kennen, dat deelnemers na afloop van een cursus via een evaluatieformulier naar hun tevredenheid over de cursus wordt gevraagd.
 - Evaluatie van cursussen via (systematisch) onderzoek. Een voorbeeld hiervan is het klanttevredenheidsonderzoek. Op gezette tijden worden deelnemers benaderd om hun mening te geven over het aanbod. De Vereniging van Openbare Bibliotheken houdt bijvoorbeeld onder de leden elke twee jaar een dergelijk onderzoek.
 - Samenwerking en kennisdeling met andere (lokale) organisaties ten slotte leiden eveneens tot kwaliteitsborging en -verbetering.

Casus scholingstraject Intermediair

Geen van de projecten uit de casussen werkt met externe borging en certificering. Wel wordt er in de meeste gevallen gewerkt met het kwaliteitsoordeel van deskundigen over de inhoud van de cursus en het lesmateriaal. Ook hebben alle projecten aan het eind een evaluatie. Een project dat veel aandacht besteedt aan de kwaliteitsborging is het scholingstraject Intermediair voor allochtone vrouwen. Zo wordt er alleen gewerkt met beroepskrachten die ervaring hebben met de doelgroep en zijn er duidelijke kwaliteitseisen voor alle medewerkers aan het traject. Ook wordt er tijdens het gehele traject geëvalueerd of de deelnemers tevreden zijn over de inhoud van de cursus en de medewerkers.

Casus RVU (Educom)

Uit het benchmarkrapport van acht onderzochte RVU-programma's (KlapperCommunicatie, 2007), blijkt dat *WerkZat* samen met *Keuringsdienst van Waarde* en *Werken aan Zee* het qua 'mate waarin ze de kijker boeien' het beste doen. *WerkZat* neemt na *De Keuringsdienst van Waarde* een tweede plaats in. Men vindt het programma technisch bovengemiddeld goed geproduceerd. Het ontbreekt het programma echter aan balans, als het gaat om het overbrengen van kennis en om de snaar bij de kijker (gevoel) te raken. De meeste RVU-programma's scoren een constante kwaliteit, als het gaat om het overbrengen van informatie, van kennis, van gevoel en de wijze waarop ze technisch zijn geproduceerd. Ze zijn voor een brede doelgroep gemaakt (toegankelijk) en komen realistisch over. De kwaliteit van de informatie is volgens de kijkers ook bovengemiddeld.

De RVU stelt zichzelf tot doel: mensen tot een ander maatschappelijk gedrag aan te zetten. Twee programma's scoren hierop meer dan gemiddeld: *Keuringsdienst van Waarde* en *Club van 100.NL*. Het eerste programma verleidt een meerderheid van de kijkers tot ander koopgedrag en *Club van 100* zet mensen aan hun eigen situatie te veranderen.

5.4 Functionaliteit en effectiviteit

Naar de effecten van de non-formele educatie is weinig systematisch onderzoek gedaan. Wel kan het een en ander gezegd worden over de door deelnemers en uitvoerders beleefde persoonlijke en maatschappelijke opbrengsten.

5.4.1 Functionaliteit

De betekenis die personen en organisaties (inclusief overheden) geven aan deze vorm van educatie, wordt hier aangeduid als de functionaliteit van de non-formele educatie. Alvorens op de effectiviteit in te gaan, zullen we wat uitgebreider ingaan op de gepercipieerde functionaliteit. Temeer omdat deze de basis kan vormen voor het vaststellen van de effectiviteit.

Uit het onderhavige onderzoek komt in grote lijnen een zestal functionaliteiten naar voren:

a *Aanvulling op het formele onderwijs*

Personen en groepen die door het onderwijs niet of niet meer bereikt worden, worden hierdoor aangesproken. Deze aanvulling komt vooral door de specifieke kenmerken van non-formele educatie: de informele setting, de vrije keuze, de drempelloze instap, de inbreng van eigen leerwensen en de gerichtheid op versterking van het zelfvertrouwen (empowerment).

De non-formele educatie richt zich relatief vaak op specifieke doelgroepen, die meestal laag zijn opgeleid. Daarbij komen we een breed scala aan groepen tegen, zoals: allochtonen/anderstaligen/migranten, vrouwen en moeders, ouderen, mensen met lichamelijke dan wel verstandelijke beperkingen. Maar ook: uitkeringsgerechtigden, gedetineerden, dak- en thuislozen en ex-psychiatrische patiënten. In onderstaande tabel wordt hiervan een paar voorbeelden gegeven.

Tabel 5.1 Voorbeelden van doelgroepen

<i>Projecten</i>	<i>Specifieke doelgroepen</i>
Taalles aan huis	Allochtone vrouwen en mannen
Moedercentra	Allochtone en autochtone vrouwen en mannen
Educatie Netwerk	Gehandicapten
Leercentra SeniorWeb	Ouderen
Buurtacademie	Buurtbewoners
Opvoedingsondersteuning	Laagopgeleide ouders
Sociale activering	Uitkeringsgerechtigden
Educatieve TV	Laaggeletterden
Gilde SamenSprak	Allochtone en autochtone mannen en vrouwen
Werkzat	Werkenden en niet-werkenden

b *Het sociale isolement van personen doorbreken en sociale integratie bevorderen*

Veel cursussen en educatieve activiteiten die in buurthuizen plaatsvinden, zijn een middel om contact te leggen, elkaar te leren kennen en zodoende meer begrip voor elkaar te ontwikkelen.

Andere activiteiten zijn het organiseren van fora voor debat en dialoog.

Ook dragen culturele festivals en community arts door middel van kunst en cultuur bij aan de sociale integratie.

c *De maatschappelijke participatie van burgers*

Bijvoorbeeld door het ondersteunen van vrijwilligers, vrijwilligersorganisaties en -projecten met op maat gesneden educatieve programma's die de vrijwilliger inspireren en motiveren tot maatschappelijke inzet en hem de benodigde bagage (kennis en vaardigheden) meegeven. In Tabel 5.2 geven we hiervan een aantal voorbeelden.

Tabel 5.2 Voorbeelden bijdrage aan maatschappelijk participatie

Kadervorming van ouderenorganisaties, vrouwenorganisaties, moskeeorganisaties
Kadervorming van NIVON, IVN (natuur- en milieuorganisaties)
Deskundigheidsbevordering van allerlei vrijwilligers
Vrijwilligersprojecten opgezet vanuit levensbeschouwelijke organisaties (Actioma, IHSAN, Humanitas)
Vrijwilligersprojecten van diverse verenigingen (heemkundige kringen, stadsgidsen, sportverenigingen, patiëntenorganisaties, scouting en dergelijke)

Een specifiek terrein van maatschappelijke participatie is de beleidsparticipatie. Vele groepen, burgerplatforms, belangen- en actiegroepen zijn actief en worden ondersteund met cursussen en trainingen (zie Tabel 5.3).

Tabel 5.3 Voorbeelden beleidsparticipatie

Wmo-adviesraden
Seniorenraden
Jongerencomités
Cliëntenraden
Dorps -en wijkraden
Burgerinitiatieven
Gehandicaptenplatforms

Een interessante ontwikkeling is, dat in het kader van vrijwilligerswerk verworven competenties steeds meer erkend gaan worden via EVC-procedures. (Scouting Gelderland is een voorbeeld van een dergelijke succesvolle EVC-praktijk).

d *Preventieve functie*

De non-formele educatie kan de *zelfredzaamheid* van specifieke doelgroepen zoals gehandicapten, ouderen, allochtonen en chronisch zieken versterken.

Ook komt de preventieve functie expliciet aan de orde waar preventieve thema's geprogrammeerd worden.

In onderstaande tabel staan hiervan enkele voorbeelden.

Tabel 5.4 *Voorbeelden zelfredzaamheid en preventie*

Cursussen en lezingen van ouderenbonden: veiligheid in en om het huis, opfriscursussen rijbewijs
Gezonde voeding en gezonde leefstijl
Het onderkennen van en omgaan met depressie
Rouwverwerking
Geheugentrainingen

e *Het versterken van het persoonlijke welbevinden en de algemene ontwikkeling*

Veel cursussen en lezingen in het kader van de non-formele educatie bevorderen het persoonlijke welbevinden en de algemene ontwikkeling (zie Tabel 5.5).

Tabel 5.5 *Voorbeelden persoonlijk welbevinden en algemene ontwikkeling*

Taalcursussen
Lokale geschiedenis en heemkunde
Geschiedenis, filosofie en religie
Cultuureducatie (architectuur, landschap, literatuur en schilderkunst)
Kunsteducatie (actieve vormen van)
Hobbycursussen (digitale fotografie, bloemsierkunst, tapijten knopen en dergelijke)
Lezingen over actuele thema's en debat
Studie- en leeskringen

f *Bevorderen van een leercultuur*

De non-formele educatie levert ten slotte ook een bijdrage aan een leercultuur die van belang is voor het stimuleren van leren gedurende het gehele leven. Vele deelnemers hervinden het plezier in leren. Vaak neemt de vraag naar nieuwe leermogelijkheden en vervolgactiviteiten toe, als de interesse eenmaal gewekt is en men het plezier in het leren (weer) gevonden heeft.

5.4.2 Effectiviteit

Over de feitelijke effectiviteit van de non-formele educatie zijn weinig objectieve gegevens beschikbaar. Effecten worden wel gemeld, maar deze zijn nauwelijks vastgesteld door middel van systematisch (wetenschappelijk) onderzoek. De vraag is overigens of dat altijd moet, ook met eenvoudiger middelen blijkt vaak of een activiteit succesvol is of niet.

Casus SeniorWeb

Een goed voorbeeld hiervan is SeniorWeb. Dit project dat computervaardighedenlessen geeft voor mensen vanaf 50, verbetert de zelfredzaamheid van de deelnemers. Voortaan kunnen mensen die niet zijn opgegroeid met de computer, toch mailen met hun kleinkinderen of zelf internetbankieren. Het vergroot het zelfvertrouwen. Ook haalt het ouderen uit hun isolement, zowel door het samenzijn tijdens de cursus als door het ontsluiten van de digitale wereld. Daarnaast wordt het vrijwilligerswerk bevorderd. Sommige deelnemers aan de cursus blijven verbonden aan SeniorWeb, doordat ze zelf les gaan geven.*

* Zie onder meer Duimel, 2007.

Voor zover na te gaan, is er recent één uitgebreider onderzoek gedaan naar de effecten van één vorm van non-formele educatie. Dit betreft een onderzoek naar Gilde SamenSprak door de Radboud Universiteit Nijmegen⁴³ naar de integratie van anderstalige deelnemers in de Nederlandse samenleving. De onderzoekers concluderen dat de taalvaardigheid van de deelnemers toeneemt als gevolg van SamenSprak. Ook wordt gerapporteerd dat hun zelfvertrouwen toeneemt. Alledaagse handelingen als boodschappen doen, treinkaartjes kopen en de weg vragen, gaan hen beter af. De deelnemers voelen zich meer op hun gemak in de Nederlandse samenleving en hebben het gevoel beter te functioneren. De onderzoekers onderscheiden daarbij een 'invloedketen' die aanduidt op welke wijze non-formeel leren integratiebevorderend kan werken. Die verloopt in grote lijnen als volgt: deelname aan SamenSprak leidt tot vergroting van de taalbeheersing en een grotere taalbeheersing leidt tot meer sociale integratie. Het positieve effect is groter bij Gilden die al langer bezig zijn met SamenSprak. Informele bijeenkomsten in een vertrouwde omgeving waar gepraat wordt over alledaagse dingen, zijn daarbij een goede basis voor een bijdrage aan de integratie van anderstalige allochtonen.

Een belangrijke effectvraag is ten slotte of deelname aan non-formele educatie de toestroom naar de formele educatie bevordert (zie ook paragraaf 5.5). In het algemeen hebben instellingen nauwelijks zicht op dit gegeven, ook niet voor die instellingen waar doorstroom naar de formele

⁴³ Zie Prins, Grote Beverborg en Berkers, 2004. Het onderzoek bestond uit twee delen: 1. Afname van een vragenlijst bij 409 anderstaligen die aan Gilde SamenSprak deelnamen om te achterhalen of en in welke mate deelname bijdroeg aan taalbeheersing en aan structurele, culturele en sociale integratie; 2. Afname van een interview bij 39 deelnemers waarbij de aard van het integratieproces nader is onderzocht en waarbij gevraagd werd naar de motivatie van de deelnemers en de manier waarop deelname bijdroeg aan sociale integratie.

educatie een reële optie is. Het intermediairtraject voor allochtone vrouwen (zie pagina 58) vormt hierop een uitzondering. Tot hun doelstelling behoort een doorstroom naar formele educatie van 75 procent, wat volgens eigen onderzoek ook gehaald wordt. Voor een aantal instellingen is doorstroom naar de formele educatie overigens geen directe optie. Deelnemers volgen vaak een cursus vanuit intrinsieke motieven: als deze doelstelling is bereikt, zijn zij tevreden.

5.5 Samenwerking

Samenwerking met andere organisaties en instellingen vindt regelmatig plaats. Het zal niet verrassen dat instellingen samenwerking zoeken met die instellingen en instanties die de realisatie van de beoogde doelstellingen dichterbij brengen. De samenwerking varieert van het uitlenen van materialen tot het initiëren en samen opzetten van projecten en het uitvoeren van activiteiten. Samenwerking vindt plaats op landelijk, regionaal en lokaal niveau en loopt uiteen van strategisch, tactisch tot operationeel niveau. In enkele gevallen is er sprake van activiteiten met een relatief groot aantal samenwerkingspartners.

Samenwerking gebeurt zowel met organisaties op het terrein van de formele als de non-formele educatie, waarbij de indruk bestaat dat samenwerking met de formele educatie (namelijk de roc's) nog tamelijk gering is. Een goed voorbeeld van deze laatste vorm is De Buurtacademie.

Bij de samenwerking in de zin van doorverwijzing zien we in een enkel geval dat de doorverwijzing naar twee kanten vruchtbaar kan werken: van non-formeel naar formeel, maar ook van de formele educatie naar de non-formele educatie. Dat laatste kan met name positief werken voor de meest kwetsbare groepen binnen de formele educatie.

Een tendens die uit het onderzoek naar voren komt, is dat samenwerking tussen formele en non-formele educatie vooral vruchtbaar wordt geacht om die groepen te bereiken die nog weinig of niet bereikt worden door de formele educatie. Het kan dan gaan om: allochtone mannen en vrouwen, laaggeletterden, ouderen en gehandicapten.

Naast samenwerking binnen het educatieve veld zien we tot slot ook samenwerkingsverbanden met andere beleidsterreinen als bijvoorbeeld de zorg.

Casus Educatie Netwerk Tilburg

Een goed voorbeeld van samenwerking is het Educatie Netwerk Tilburg, dat non-formele educatie organiseert voor mensen met een verstandelijke beperking.

Het meest kenmerkende van het Educatie Netwerk is de samenwerking tussen de sector zorg en de sector educatie. De kennis van de zogenaamde doelgroep (vanuit Stichting MEE en de zorginstellingen) wordt hierbij verbonden met de kennis van educatie (roc en andere educatie-instellingen). Deze samenwerking leidt ertoe dat in ieder geval, op organisatorisch niveau, resultaten geboekt kunnen worden in het belang van de deelnemer en tevens in het belang van de afzonderlijke samenwerkingspartners.

5.6 Terugblik

Uit het onderzoek blijkt dat de ondergrens van het bereik van de non-formele educatie op 15 tot 20 procent van de volwassen bevolking wordt geschat. De deelname van ouderen (veertigplussers) en vrouwen is hoger. Het gemiddelde opleidingsniveau ligt op mbo-niveau. Maar gezien de grote variatie in activiteiten en het feit dat veel activiteiten zich op specifieke (laagopgeleide) doelgroepen richten, zegt dit gemiddelde op zich weinig. Activiteiten voor specifieke doelgroepen worden veelal in samenwerking met andere organisaties ontwikkeld en uitgevoerd. Over de financiën die in de non-formele educatie omgaan, kan door het ontbreken van voldoende gegevens geen reële schatting worden gemaakt. Wel is duidelijk dat – als er sprake is van subsidiering – deze vooral via gemeenten en provincies plaatsvindt. Daarbij worden verschillende modaliteiten gehanteerd. De kwaliteit van het educatieve werk wordt bewaakt door evaluaties van deelnemers en door deskundigen. Het accent ligt op het peilen van de tevredenheid. In enkele gevallen is er sprake van kwaliteitsborging in de vorm van certificering/keurmerk.

De persoonlijke en maatschappelijke opbrengst, door deelnemers en uitvoerders aangegeven en hier aangeduid als de gepercipieerde functionaliteit, kan worden samengevat in een zestal functies. Naar de effecten is weinig systematisch onderzoek gedaan.

De non-formele educatie kent vele spelers, die elkaar in sommige gevallen weten te vinden, maar vaak ook een eigen aanbod verzorgen. De samenwerking met de formele educatie is nog beperkt, maar begint mondjesmaat in specifieke samenwerkingsprojecten van de grond te komen. Daarnaast wordt er samengewerkt met andere sectoren zoals bijvoorbeeld de gezondheidszorg.

Conclusies en aanbevelingen

6

In dit laatste hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies uit het onderzoek gepresenteerd en worden enige beleidsaanbevelingen gedaan.

6.1 Conclusies

1. Het non-formele leren speelt in de discussies over een leven lang leren (zowel internationaal als nationaal) op beleidsniveau een belangrijke rol. Aan het non-formele leren wordt zowel in economische als in sociaal-maatschappelijke en sociaal-culturele zin waarde gehecht.
2. Tegelijkertijd moet worden geconstateerd dat non-formeel leren en de georganiseerde vorm daarvan – non-formele educatie – paraplubegrippen zijn, waaronder vele varianten schuilgaan. In de praktijk van het lokale/regionale beleid en in (educatieve) instellingen zijn de begrippen nog weinig ingeburgerd. Mede daardoor is de verbinding tussen de theorie van de (nationale) beleidsnota's en de veelkleurigheid van de praktijk niet gemakkelijk te maken. Dat geldt zowel voor het arbeidsmarktgerelateerde non-formele leren (dat meestal binnen de bedrijfscontext plaatsvindt) als voor het sociaal-maatschappelijk en cultureel gerelateerde non-formele leren, waar dit onderzoek zich op richtte.
3. Binnen de infrastructuur van de sociaal-maatschappelijk en cultureel gerelateerde non-formele educatie kunnen twee hoofdvormen worden onderscheiden:
 - a instellingen en organisaties voor wie het organiseren van non-formele leeractiviteiten de hoofdtak is;

b instellingen en organisaties voor wie het organiseren van non-formele leeractiviteiten een neventaak is, hetzij gelieerd aan, hetzij afgeleid van andere taken.

4. Het palet van deze non-formele educatie is rijk geschakeerd. Er zijn vele spelers in het veld die landelijk en/of regionaal/plaatselijk actief zijn. Feitelijk kan er gesproken worden van verschillende deelmarkten, die elkaar gedeeltelijk overlappen. Non-formele educatie is per definitie zo breed als het leven, omdat het voortkomt uit en/of aansluit bij behoeften van mensen in het dagelijks leven. Dit gegeven maakt de transparantie (ook voor beleidsmakers) lastig.

5. Om dit palet vanuit een beleidsmatige optiek van een leven lang leren te benaderen, kan naar de non-formele educatie vanuit drie invalshoeken worden gekeken: vanuit de werksoort, vanuit het niveau van organisatie en vanuit het karakter van de taakstelling (respectievelijk hoofdtaak en neventaak). Aan de hand van deze drie invalshoeken, aangevuld met enkele nadere specificaties (functies, doelgroepen, inhoud en programmering), kan de non-formele educatie worden gekarakteriseerd.

6. Voortbouwend op deze drie invalshoeken kan worden geconstateerd dat de non-formele educatie voor een belangrijk deel op decentraal niveau georganiseerd en gefaciliteerd wordt. Dit vormt een belangrijk gegeven bij het zoeken naar en realiseren van de verbinding met formeel (en informeel) leren.

7. De non-formele educatie wordt gekenmerkt door een mix van aanbodsturing en vraaggerichtheid, de vrije keuze tot deelname, de invloed van deelnemers op het programma en een informele sfeer. Toegankelijkheid en laagdrempeligheid zijn belangrijke organisatorische waarden. Mede hierdoor worden ook specifieke – kwetsbare en laagopgeleide – doelgroepen bereikt.

8. Op basis van de landelijke en lokale inventarisaties kan geschat worden dat tenminste 15 procent van de volwassen bevolking deelneemt aan een of andere vorm van sociaal-maatschappelijk en cultureel gerelateerde non-formele educatie. Het merendeel is ouder dan 40

jaar. Circa 60 procent is vrouw en 40 procent man. De leeftijdsgroep tussen de 30 en 40 jaar neemt relatief minder deel; deze groep neemt vaker deel aan beroepsgerichte educatie. De deelnemerspopulatie is qua opleidingsniveau heterogeen van karakter.

9. Naast (vaste) beroepskrachten zijn er in de non-formele educatie vele freelancers en vrijwilligers actief. De inzet, het enthousiasme en de deskundigheid van de medewerkers worden als belangrijke succesfactoren gezien. De keerzijde hiervan is dat de kwaliteit en voortgang in sterke mate afhankelijk zijn van personen die geen formele arbeidsrelatie hebben met de aanbieders op de non-formele educatiemarkt.

10. Het budget dat in de non-formele educatie omgaat, is via het uitgevoerde onderzoek moeilijk vast te stellen; mede doordat de financiering op heel verschillende manieren totstandkomt. Bijdragen komen van fondsen, sponsors en (in toenemende mate) van deelnemers. Subsidies worden verder vooral verstrekt door lokale overheden en – voor specifieke projecten – door de provinciale overheid. Op lokaal niveau kent men vaak per jaar activiteitsubsidies of waarderingssubsidies toe; voor specifieke doelgroepen of thema's worden tijdelijke project-subsidies verstrekt. Op landelijk niveau worden door verschillende ministeries eveneens projectsubsidies verstrekt. De projectafhankelijke financiering is niet bevorderlijk voor de duurzaamheid van de non-formele educatie.

11. De kwaliteit van de non-formele educatie wordt vooral bewaakt aan de hand van tevredenheidsmetingen bij deelnemers. Zowel programma's als docenten/begeleiders zijn na afloop van een educatieve activiteit object van deze metingen (kwaliteitszorg op activiteiten-niveau). Daarnaast maken instellingen en organisaties (in toenemende mate) afspraken, werken ze aan protocollen en doen ze meer systematisch klantentevredenheidsonderzoek (interne kwaliteitsborging; kwaliteitszorg op organisatieniveau). In enkele gevallen vindt kwaliteitsbewaking plaats door externe instanties. Al met al kan niet gesproken worden van een systematische, generieke kwaliteitsbewaking van de non-formele educatie.

12. Over de feitelijke effectiviteit van de non-formele educatie is weinig bekend. Door zowel uitvoerders als deelnemers worden wel zes functies genoemd:

(1) het bereiken van groepen die door het formele onderwijs niet worden bereikt; (2) het doorbreken van het sociale isolement en het bevorderen van sociale integratie; (3) het versterken van de maatschappelijke participatie; (4) preventie; (5) het versterken van het persoonlijk welbevinden en de persoonlijke ontwikkeling en (6) het bevorderen van een leercultuur in het algemeen. Deze functies kunnen in beginsel de basis vormen om effecten systematischer te kunnen vaststellen. De effectiviteit kan (in de toekomst) worden vastgesteld door te monitoren in hoeverre de aan de functies gerelateerde doelen gerealiseerd worden.

13. Samenwerking tussen de formele en non-formele educatie is beperkt. Er zijn wel enkele samenwerkingsinitiatieven die vruchtbaar zijn gebleken om moeilijk bereikbare groepen toch te bereiken. Ook is er nauwelijks sprake van doorstroom van non-formele educatie naar meer formele vormen van leren.

Wat betreft de samenwerking binnen het geheel van de non-formele educatie blijkt, dat er (met name bij nieuwe initiatieven) steeds meer wordt samengewerkt in projectvorm. Hierdoor worden zowel deskundigheid als financiële middelen gekoppeld. Dit vergroot het draagvlak van dergelijke initiatieven en kan zowel het programma voor als het bereik van deelnemers ten goede komen.

6.2 Aanbevelingen

Bij het formuleren van aanbevelingen is een onderscheid gemaakt naar adressanten: nationale overheid, lokale/provinciale overheid en educatieve aanbieders in het werkveld.

AANBEVELINGEN VOOR DE NATIONALE OVERHEID

1. Non-formeel leren en non-formele educatie zijn zowel qua inhoud, werkwijze als deelname belangrijke vormen van leren voor een (substantieel) deel van de volwassen bevolking. Een belangrijk aandachtspunt is na te gaan op welke wijze non-formeel leren deel uit dient te maken van een nationaal plan 'leven lang leren' en als zodanig met name een bijdrage kan leveren aan het bereiken van specifieke, meer kwetsbare doelgroepen in de samenleving.

2. De transparantie van de non-formele educatie kan worden vergroot. Het ontwikkelen en op gezette tijden (bijvoorbeeld vierjaarlijks) uitvoeren van een landelijke monitoring van de non-formele educatie is hiertoe een hulpmiddel. Om adequaat aan te kunnen sluiten op de vraag, kan bovendien periodiek onderzoek plaatsvinden onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking. Daarnaast kan de functionaliteit van de non-formele educatie verder onderbouwd worden met systematisch effectiviteitsonderzoek. Met daarnaast het opsporen, toegankelijk maken en verspreiden van aanpakken die voor de non-formele educatie als inspiratiebron kunnen dienen.
3. Het palet van de non-formele educatie is veelkleurig, met een diversiteit aan aanbieders en vragenden op landelijk en regionaal dan wel plaatselijk niveau. Deze vaststelling leidt ertoe dat niemand zich echt verantwoordelijk voelt voor de non-formele educatie waardoor kansen worden gemist. De landelijke overheid zou waar nodig een regisserende en stimulerende rol kunnen spelen.

AANBEVELINGEN VOOR DE LOKALE/PROVINCIALE OVERHEID

4. De duurzaamheid van voorzieningen voor de (non-)formele educatie is gebaat bij (structurele) meerjarige beleidsafspraken tussen (financierende) overheden en uitvoerende instellingen.
5. Samenwerking tussen voorzieningen en organisaties kan door de lokale/provinciale overheden bevorderd worden via het maken van educatieve beleidsplannen, waarin de non-formele educatie – waar nodig of gewenst in samenhang met de formele educatie – is opgenomen, mede met het oog op het doelmatig en doeltreffend inzetten van overheidsmiddelen in relatie tot de Wmo.
6. De lokale/provinciale overheden kunnen een stimulerende – en zo nodig faciliterende – rol spelen als het gaat om de innovatie en de deskundigheidsbevordering in de non-formele educatie. Daarbij is specifieke aandacht nodig voor vrijwilligers in deze sector.

AANBEVELINGEN VOOR HET WERKVELD

7. Om de non-formele educatie beter op de kaart te zetten, zou het werkveld (of delen daarvan) zelf het initiatief moeten nemen om zijn activiteiten en de deelname daaraan beter te registreren, zodat landelijke monitoring en kennisdeling gemakkelijker totstandkomen.
8. Samenwerking binnen de sector van de non-formele educatie (en waar gewenst met de formele educatie) dient vooral ook door de sector zelf ter hand genomen te worden. Goede initiatieven op dat terrein dienen transparant te worden gemaakt, op landelijk niveau beschikbaar te komen en uitgewisseld te worden via adequate vormen van kennisdeling.
9. De non-formele educatie moet betrokken raken bij beleidsplannen van gemeenten in het kader van de Wmo. Bij ieder prestatieveld dient de mogelijke rol van de non-formele educatie te worden aangeduid. Daarbij is een proactieve opstelling van instellingen en organisaties belangrijk.
10. De non-formele educatie dient meer aandacht te schenken aan interne kwaliteitsborging en in het verlengde daarvan aan deskundigheidsbevordering van freelancers en vrijwilligers.

Bronnen

Beilen, C. van, Van der Kamp, M. en Zeelen, J. (2007, in druk). Sustainable Development : the role of lifelong learning. In M. Osborne, K. Sankey en B. Wilson. *Researching social capital, lifelong learning regions and the management of place: an international perspective*. London: Routledge Taulor & Francis Books.

Beraadsgroep Vorming (2003). *Manifest over het belang van non-formele educatie*. Tilburg: Beraadsgroep Vorming.

Berghouwer, A. en Van Wieringen, F. (2006). *Sociaal kapitaal en beroepsonderwijs*. Amsterdam: Max Goote Kenniscentrum.

Borghans, L., Goldsteijn, B. en De Grip, A. (2007). *De betekenis van het formeel en informeel leren voor de kennisontwikkeling van de beroepsbevolking*. In C. Doets, W. van Esch en A. Westerhuis. *Een leven lang leren, beleid en praktijk: jaarboek 2006/2007*. 's-Hertogenbosch: CINOP Expertisecentrum (in druk).

Canatan, K., Popovic, M. en Edinga, R. (2005). *Maatschappelijk actief in moskeeverband*. 's-Hertogenbosch: IHSAN.

Coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, PvdA en ChristenUnie. (7 februari 2007).

Commission of the European Communities (2004). *Lifelong Learning Programme 2007-2013*. 474 final, 14.7.2004. Brussels.

- Commission of the European Communities (2005). *Commission proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning*. 548 final, 10.11.2005. Brussels.
- Commission of the European Communities (2006). *Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning*. 479 final, 5.9.2006. Brussels.
- Commission of the European Communities (2007). *Action plan on Adult Learning : It is always a good time to learn*. 558 final, 27.9.2007. Brussels.
- Cultureel-sociale dimensie van een leven lang leren* (2001). Den Haag: Nationale UNESCO Commissie.
- Delors, J. (1996). *Learning: the treasure within*. UNESCO.
- Doets, C. (2001). De ontwikkeling van volwasseneneducatie in perspectief van levenslang leren. In *Cultureel-sociale dimensie van een leven lang leren*. Den Haag: Nationale UNESCO Commissie.
- Duimel, M. (2007). *Verbindingen maken. Senioren op internet*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- EAEA (2006). *Adult education trends and issues in Europe*. Brussel: EAEA.
- Esch, W. van, Brandsma, J., Groenenberg, R. en Dickhout, A. (2006). *Duurzaam leren en maatschappelijke participatie*. 's-Hertogenbosch: CINOP Expertisecentrum.
- European Commission (2000). *A Memorandum on Lifelong Learning*. Brussels: European Commission.
- European Commission (2004). *Lifelong Learning Programme 2007-2013*. Brussels: European Commission.
- European Commission (2005). *Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning*. Brussels: European Commission.

- European Commission (2006a). *Adult Learning: It is never too late to learn*. Brussels: European Commission.
- European Commission (2006b). *Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning*. Brussels: European Commission.
- European Commission (2007). *Non-Vocational Adult Education in Europe. Executive Summary of National Information on Eurybase*. Working Document. Brussels: European Commission.
- European Council (2006). *Modernising Education and Training: A Vital Contribution to Prosperity and Social Cohesion in Europe* (Council document 2006/C79/01).
- Feinstein, L., Hammond, C., Woods, L., Preston, J. and Bynner, J. (2003). *The Contribution of Adult Learning to Health and Social Capital*. London: The Centre for Research on the Wider Benefits of Learning.
- Field, J. (2005). *Social Capital and Informal Learning*. Bristol: The Policy Press.
- Goezinne-Zijlman, D. (1989). WVC en het Vormings- en Ontwikkelingswerk. *Trefpunt*, april 1989.
- Hajer, R. (1969). *Vormingswerk en samenleving*. Proefschrift. Groningen.
- Houtepen, J. (2004). *Sociaal beleid en educatie. Op weg naar een educatieve biotoop*. Tilburg: Prisma Brabant.
- Houtkoop, W. (2008). *Beroepsonderwijs in Nederland* (werktitel). Publicatie in voorbereiding.
- Kamp, M. van der (1997). The Netherlands: Impacts of a New Policy Environment. In P. Belanger and S. Valdivielso (Eds). *The emergence of learning societies: who participates in adult learning?* Oxford: Pergamon Press.
- Kamp, M. van der (2006). The contribution of APEL to Lifelong learning. In C. Corradi, N. Evans en A. Valk (2006). *Recognising Experiential Learning: practices in European universities*. Tartu: Tartu University Press.

- Kamp, M. van der (2007). Formeel en informeel leren voor duurzame ontwikkeling. In C. Doets, W. van Esch en A. Westerhuis. *Een leven lang leren, beleid en praktijk: jaarboek 2006/2007*. 's-Hertogenbosch: CINOP Expertisecentrum (in druk).
- KlapperCommunicatie (2007). *Benchmark Rapport & onderzochte RVU programma's*.
- Klarus, R. (1992). *Sociale en culturele educatie: Een inventarisatie van educatieve deeltereinen binnen WVC – beleidskaders*. Bunnik: A & O Adviescentrum Opleidingsvraagstukken.
- MBO Raad (2007). *MBO, tien jaar educatie*. De Bilt: MBO Raad.
- McGivney, V. (2001). *Fixing or changing the pattern? Reflections on widening adult participation in learning*. Leicester: NIACE.
- NIACE (2006). *Study on Adult Education Providers*. Leicester: NIACE.
- Onderwijsraad (2003). *Leren in een kennissamenleving*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Opschoor, H. (2005). *Duurzaamheid en Cultuur*. Interne notitie. Den Haag: Nationale UNESCO Commissie.
- PLATO (2007). *Adult learning profession in Europe (2007)*. Leiden: PLATO, Instituut voor Research en Beleid.
- Preston, J. en Green, A. (2003). *The Macro-Social Benefits of Education, Training and Skills in Comparative Perspective*. London: The Centre for Research on the Wider Benefits of Learning.
- Prins, M., Grote Beverborg, A., Berkers, R. (2004). *Samen leven? Samen spreken! Een onderzoek naar de effecten van het project Gilde SamenSprak op de integratie van anderstaligen in de Nederlandse samenleving*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Promoting Adult Learning*. (2005). Paris: OECD.

Rubenson, K. en Xu, G. (1997). Barriers to participation in adult education and training. Towards a new understanding. In P. Belanger en A. Tuijnman (Eds.). *New patterns of adult-learning : A six-country comparative study*. Oxford Pergamon press.

Steehouder, P. (2007). *Op weg naar sportactieve mbo-instellingen : een onderzoek naar voorbeelden van instellingsbreed sportbeleid*. 's-Hertogenbosch: CINOP Expertisecentrum.

Valk, A. (Eds.). *Recognising Experiential Learning : practices in European universities* (pp. 220-233). Tartu: Tartu University Press.

Leden klankbordgroep

Bijlage

1

BNVU

Paul Hensen

CULTUURNETWERK NEDERLAND

Marjo van Hoorn

ODYSSEE

Jumbo Klercq

PROJECTDIRECTIE LEREN & WERKEN

Toon Janssen

SENIORWEB

Elisabeth Weinberger

STICHTING VOLKSHOGESCHOOLWERK

Dinie Goezinne

TELEACNOT

Fons Visser

VERENIGING VAN OPENBARE BIBLIOTHEKEN

Lourina de Voogd

UNIE KBO

Sabine Craenmehr

Lijst met landelijke instellingen

Bijlage

2

Om een beeld te krijgen van non-formele educatie in Nederland en de instellingen die zich daarmee bezig houden, zijn verschillende organisaties aangeschreven in het kader van dit onderzoek. Doel was zo veel mogelijk informatie te verkrijgen over non-formele educatie in Nederland. Deze informatie is mede gebruikt als basis voor hoofdstuk 4 van dit rapport. Hieronder een overzicht van de organisaties die zijn benaderd en of ze in staat waren informatie te leveren die relevant was voor het onderzoek. Hierbij moet gemeld worden dat de inhoud en kwaliteit van de informatie sterk wisselde per instelling.

109

<i>Benaderde instellingen</i>	<i>Informatie: ja/nee</i>
BNVU	Ja
Cultuurnetwerk Nederland	Ja
VOB	Ja
VTA-groep	Ja
SeniorWeb	Ja
Unie KBO (ook voor ANBO, PCOB)	Nee, alleen voor 1 plaatselijke afdeling
Stichting Volkshogeschoolwerk	Ja
Educom (TeleacNOT & RVU)	Ja
Taallessen aan huis (LOV-projecten)	Ja
NIVON	Ja

Benaderde instellingen	Informatie: ja/nee
COS	Ja
NGO Alliantie voor Duurzame Ontwikkeling	Nee
Vereniging van Steunfuncties Welzijn (VWS, nu genoemd CMO=Centra voor Maatschappelijke Ontwikkeling	Nee
Moedercentra (+ 1 Vadercentrum in Den Haag)	Ja
HOVO	Ja
IVN	Ja
Forum	Ja
Vrijwilligerscentrales/Civiq	Nee
Nederlandse Vrouwenraad	Beperkt
Actioma	Ja
IHSAN	Ja
Humanitas	Beperkt
Humanistisch Verbond	Nee
PKN (Protestantse Kerken Nederland)	Nee
FNV/CNV	Nee
Gildeprojecten voor senioren	Ja
Vereniging Nederlandse Debatcentra	Ja
Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	Beperkt
MBO Raad	Interview gehouden met mw. Mieke de Haan
Patiëntenorganisaties = MEE	Nee
Mantelzorg = MEE	Nee
Anne Frankstichting	Nee
Instituut voor Publiek en Politiek (IPP)	Ja

<i>Benaderde instellingen</i>	<i>Informatie: ja/nee</i>
IVIO-Didactiek	Ja
Scouting Gelderland	Beperkt
ETV.nl	Ja

CINOP-publicaties

- 1 De jeugd heeft de toekomst. Een verkennende studie naar de burgerschapsvorming in het middelbaar beroepsonderwijs**
Auteur: Mohammed Meziani / Bestelnummer: A00372
- 2 Hoe bekend zijn wij met laaggeletterdheid? Een landelijk onderzoek naar het bewustzijn bij volwassenen van laaggeletterdheid in onze samenleving**
Auteurs: Jan Neuvel en Arjan van der Meijden, m.m.v. Yvonne Sanders (TNS NIPO) / Bestelnummer: A00374
- 3 Balanceren tussen oud en nieuw. Taaldocenten over competentiegericht talen leren**
Auteurs: Anja van Kleef, Marianne Driessen en Maaïke Jongerius / Bestelnummer: A00373
- 4 Het Metalen Scharnierpunt. Een doorlopend traject vmbo-mbo voor metaalmetalektro - tussenstand**
Auteur: Joke Huisman / Bestelnummer: A00391
- 5 Bedrijven over hun contacten met beroepsonderwijs in de regio. Uitkomsten van een onderzoek in drie regio's**
Auteurs: Ben Hövels, Paul den Boer en Andrea Klaijisen (Kenniscentrum Beroepsonderwijs Arbeidsmarkt [KBA]) / Bestelnummer: A00371
- 6 Voortgangsrapportage Aanvalsplan Laaggeletterdheid over het jaar 2006**
Auteur: Willem Houtkoop (Max Goote Kenniscentrum) / Bestelnummer: A00395
- 7 Monitor deelname aan het lees- en schrijfonderwijs door laaggeletterden 2006**
Auteurs: Jan Neuvel en Thomas Bersee, m.m.v. Roeland Audenaerde / Bestelnummer: A00396
- 8 Nulmeting Het Metalen Scharnierpunt : Onderzoeksverslag Nulmeting over aansluiting vmbo-mbo**
Auteur: Ellen Klatter (Stichting Consortium Beroepsonderwijs) / Bestelnummer: A00414
- 9 Sturing op regionale ambitie. Een verkenning van theorie en praktijk**
Auteur: Renée van Schoonhoven (Max Goote Kenniscentrum) / Bestelnummer: A00397

- 10 **De overgang van vmbo naar mbo: van breukvlak naar draagvlak. Overzichtsstudie van Nederlands onderzoek**
Auteurs: Wil van Esch en Jan Neuvel / Bestelnummer: A00399
- 11 **Op weg naar sportactieve mbo-instellingen. Een onderzoek naar voorbeelden van instellingsbreed sportbeleid**
Auteur: Paul Steehouder, m.m.v. Mohammed Meziani / Bestelnummer: A00400
- 12 **EVC en groen onderwijs, een natuurlijk verbond**
Auteur: Marja van den Dungen, m.m.v. Barbara Marcelis / Bestelnummer: A00415
- 13 **Monitor Impulsregeling beroepsonderwijs: eindmeting**
Auteurs: Wil van Esch, Jan Neuvel en Karel Visser / Bestelnummer: A00433
- 14 **Stroomlijnen. Onderzoek naar de doorstroom van vmbo naar havo**
Auteurs: Wil van Esch en Jan Neuvel / Bestelnummer: A00436
- 15 **Op weg naar ondernemend docentschap. Ervaringen uit 'Samen op Scholen'**
Auteurs: José Hermanussen, Christa Teurlings en Irma van der Neut / Bestelnummer: A00431
- 16 **Leren in een bewegende omgeving. Derde meting van de monitor onder experimentele opleidingen 2007**
Auteur: Arjan van der Meijden, m.m.v. Joke Huisman, Tonny Huisman en Ria Groenenberg / Bestelnummer: A00438
- 17 **Monitor TechnoTalent : Een voorbeeld van praktijkgestuurd monitoren**
Auteurs: Ria Groenenberg en José Hermanussen / Bestelnummer: A00451

Voor inhoudelijke beschrijvingen, de meest recente lijst en meer informatie kunt u terecht op www.cinop.nl

U kunt bestellen via telefoonnummer 073-6800800 of via e-mail: verkoop@cinop.nl